

**ПО ПОВОД НА РЕЧНИК НА ТУРЦИЗМИТЕ В БЪЛГАРСКИЯ
ЕЗИК ЗА ТУРЦИ НА М. ТЮРКЕР АДЖАРОГЛУ**

Максим Стаменов^а, Милена Колева-Звънчарова^б

^аИнститут за български език, БАН

^бНационална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

**ON THE SUBJECT OF *A DICTIONARY OF TURKISMS*
IN BULGARIAN FOR TURKS BY M. TÜRKER ACAROĞLU**

Maxim Stamenov^а, Milena Koleva-Zvancharova^б

^аInstitute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

^бNational Library “St. St. Cyril and Methodius”

Резюме. В студията се разглежда излезият на турски през 2016 г. в издателството на Тракийския университет в Одрин „Türkçeden Bulgarcaya geçen Kelimeler Sözlüğü [Речник на турцизмите в българския език]“ със съставител М. Тюркер Аджароглу. В него се твърди, че са включени около 15 000 турски заемки в българския език, което го прави номинално двойно по-голям от предишния най-представителен речник на турцизмите ГХС/GHS (2002), публикуван през 2002 г. в Осло. След подробен анализ на начина на набиране на „турцизми“ и тяхното тълкуване в студията се посочва, че речникът на Аджароглу въобще не може да се ползва като източник за информация за турцизмите в българския език, тъй като е пълен с грешки, недоразумения и направо скандални примери. Единични са случаите, в които той идентифицира турцизми, които вече не са намерили място в ГХС. Масови в замяна са проблемите с тълкуванията на турски на значенията на турцизмите в българския език дори и тогава, когато Аджароглу копира или преразказва ГХС. Въпрос на грубо недоразумение е да се включват и тълкуват като „турски“ заемките в българския език от други тюркски езици, включително от прабългарски, а и от различни балкански и европейски езици, както това прави в много случаи съставителят на обсъждания речник. От предлагания анализ се вижда в какви насоки всеки опит да се преувеличи мястото и ролята на османското наследство се сблъсква и ще се сблъсква с ограничения с оглед на характера на включването ни в „османския тебеширен кръг“. На този фон в студията се дават някои насоки какво би изисквало подобно начинание, ако се

сметне за подходящо такъв речник да бъде разработен по същество, за да проличи каква е била съдбата на някога споделените у нас от турски около 7500 заемки, както от българска, така и от турска страна.

Ключови думи: турски заемки в българския език, споделени думи, контрастивни лексикографски практики, език и култура

Abstract. The article discusses the book compiled by M. Türker Acaroğlu “Türkçeden Bulgarcaya geçen Kelimeler Sözlüğü [A Dictionary of Turkisms in Bulgarian]” that was recently published under the auspices of the Thracian University in Edirne. The dictionary in question is supposed to include, as put forward as a subtitle in Turkish only (while the title is given in Turkish, Bulgarian, and English), 15000 loans from Turkish in the Bulgarian language. This feature makes it nominally twice more comprehensive compared to the previous largest dictionary of Turkisms in Bulgarian that consists from 7427 words (ГХС/ GHS 2002). After a detailed analysis both from quantitative and qualitative point of view the authors come to the conclusion that the content of the dictionary is thoroughly misleading as far as the status and the distribution of Turkisms in the Bulgarian language is concerned. The book abounds in mistakes, misunderstandings, misconstruings, and misinterpretations up to scandalous and fantastic examples and it would be systematically misleading to use it for any purpose related to the history and the present status of Turkisms in Bulgarian. Only in single cases the compiler succeeded in finding out and adding a Turkism that is not already available in the GHS. The vast majority of the ‘loans’ not to be found in GHS are based on fanciful and/or wrong attributions that abound in hundreds. The book displays, if anything in a most indicative way, in what directions one can inappropriately exaggerate the significance of the Ottoman culture in Bulgarian history and language. The attempts, in particular, to identify loans in Bulgarian coming from different Turkic (including Protobulgarian), Balkan and other European languages as ‘Turkisms’ is a matter of impressive misconception, committed on a broad scale by the compiler. The negative example is used also as an opportunity to suggest what would be required to compile a dictionary that presents in an academically acceptable way the history of two languages that deviated wide apart from each other during the last one and a half century in terms of once shared 7500 loans.

Keywords: Turkish loans in the Bulgarian language, cognates, shared words, contrastive lexicographic practices, language and culture

1. Вместо увод един парадокс – колкото по-малко (стават турцизмите в обращение в българския език през последните 140 години), толкова повече (им се обръща внимание)

Може да се струва необичайно, и не само на пръв поглед, но с изминаване на времето от края на османското владичество по нашите земи интересът към турцизмите в българския език изглежда не само че не намалява, но точно обратно – нараства. Увеличава се броят на заинтересованите специалисти, готови да посветят време и усилия на проблема с турските заемки в българския език и тяхното значение за българския език и за българската култура. При това те идват не само от България или Турция, което би било логично да се

предположи (макар и с противоположни в определени случаи намерения), но и от доста по-отдалечени дестинации като Норвегия или САЩ. През годините се увеличава и регистрираната им бройка, която различни изследователи намират да е била налице сумарно в историята на българския език. Рекордът до 2016 г. се държеше от чуждестранен екип, който е компилирал ГХС/GHS (2002) с разпознати в него 7427 турцизма.

Парадоксално или не, увеличаващият се академичен интерес към турцизмите се разгръща на фона на по принцип всепризнатата констатация за постоянното им намаляване в употреба през последните 140 години, т.е. от Освобождението насам. Съвременните студенти филолози в университетите у нас имат проблеми с турцизми, които на предни поколения биха изглеждали като разбиращи се от само себе си – било какво значи **филянкиши**¹, било да се посочи кога е подходящо да се употреби **аферим**, а кога – **ашколсун**.

От турцизмите в българския език през последните десетилетия при това се интересуват автори, които не само че не са българи, турци или други балканци, а идват от други части на света. За турците би трябвало практически от само себе си да се разбира, че те ще се опитват да увеличават бройката, ревалоризират и по всякакви други начини преувеличават значението им в сравнение с това, което са готови да приемат българите. Балканците бихме били склонни евентуално да ги заподозрем в тенденциозност, ако те се опитат да ни докажат, че в българския език има повече турцизми в миналото и/или днес в сравнение с техния собствен език по линията на обвинението, което някога сърбин отправил към македонец в културния контекст на бивша Югославия: „Ви македонци употребявате много турцизама, а ми срби **йок**“ (цит. по: Фридман/Friedman 2003b, 20). При подобна ситуация редно би било по принцип да се очаква, че чужденци от трети страни биха били по-„обективни“ при обсъждането на проблема за мястото и ролята на турцизмите в българския език и култура. В този контекст в най-учудващо се превръща обстоятелството, че те изказват понякога дори по-екстравагантно звучащи мнения за значението на османското наследство въобще и на турцизмите в частност в сравнение със своите турски и балкански колеги, така че митът за обективност при тях се пропуква в някои отношения дори по-осезателно, отколкото при авторите от страни, които бихме по презумпция заподозрели в склонност да проявят по въпроса тенденциозност в една или друга посока (за обсъждане вж. Стаменов/Stamenov 2011, 77–122).

Това е фонът, на който през 2016 г. на книжния пазар в Турция се появи един наистина необикновен речник, какъвто досега не е съществувал и в теорията, и в практиката на съвременната лексикография – речник на турцизмите в българския език за турци. Целевата читателска аудитория в случая е

¹ Всички турцизми в студията, изписани на кирилица, са маркирани с получен речник шрифт.

еднозначно маркирана поради обстоятелството, че езикът, на който са дадени дефинициите на турцизмите, употребявани в българския език, е турски. На българин появата на подобен речник може да изглежда лишена от всякакъв смисъл, като се започне с въпроса за какво би им притрябвал на турците специализиран речник на думите, заети от турски на български, след като те и без това би трябвало да ги знаят като носители на турския език. Това обаче не е вярно, без да трябва непременно да виним българите за невежеството им в това отношение, тъй като обяснението се дължи на историята на развитие на турския език през последните 100 години, в която у нас се ориентират единствено специалистите турколози. Така че сам по себе си аргументът „за какво би им притрябвал“ не само че не е валиден, но и поставя допълнителни изисквания към съставителя на подобен речник.

Инициативата на Аджароглу не трябва да се бърка с наглед сходна – издаване на речник на споделените и близки думи в двата езика с цел улесняване на усвояването на българския език от турци. В тази насока засега налице е единствено джобният речник-помагало на сходните думи в български и турски, подготвен от Дурак и др./Durak et al. (2008).² Опитаме ли се обаче да разгърнем подобна инициатива в размера, който обхваща възможно най-много регистрирани някога някъде заемки от турски в историята на българския език, задачата става несъпоставимо по-сложна и проблематична, както ще проличи от обсъждането по-долу.

Преди да преминем към представяне на М. Тюркер Аджароглу и на съставения от него речник, би било подходящо да се изясни защо турцизмите представляват такъв съществен проблем, когато става въпрос за историята на българския език и култура, а и по-широко в балканския езиков и културен контекст.

2. Статус и функции на изследванията на турцизмите в балканските езици въобще и в българския в частност

За да се разбере по подходящ начин смисълът на компилирането на толкова необикновен речник като обсъждания, необходимо е да изясним за какво той би могъл да послужи, т.е. на какво може да се дължи интересът към из-

² Това е речник, съставен с ориентацията да улесни изучаващите български език турци, като им предлага списък със 750 споделени думи в двата езика, повечето от които са заети от западни езици, интернационализми и международно възприета терминология: *тундра*, *биберон*, *тетанус*, *облигация*, *декорация*, *терор* и под. Тук и там откриваме турцизми: **хастар**, **ашлама**, **барут**, **безир**, **бент**, **боя**, в ролята им на споделени думи. Нито един от тях обаче не е с пейоративна окраска в българския език. Такива очевидно са били съзнателно заобикаляни, за да се избягнат както обсъждания, така и недоразумения. Място е намерил и българизъм в турски в облика на *vojvoda* „войвода“.

следванията на мястото на турцизмите в балканските езици въобще и в българския език в частност.

За българския език е налице обстоен речник на турцизмите в лицето на ГХС/GHS (2002), но той не е първият по рода си за балкански език. Той не само че има прецедент в лицето на Шкалич/Škaljić (1966), но е бил целенасочено разработван така, че да бъде съпоставим с него (което не е валидно например за речника на турцизмите в албански на немския изследовател Борецки/Boretzky (1970), появил се междувремето). В ГХС/GHS (2002, 305–528) специално трябва да се отбележи индексът на турските етимони с техните съответствия (доколкото са налице) в български и сърбохърватски, както и Обратният списък на думите в речника (който позволява да се проследяват турските заемки според начина им на внедряване в българския език в словообразователно и словоизменително отношение). ГХС в посочените отношения е от най-добра езиковедска класа, изисквал е много работа и представлява най-достоверната и до днес основа за съпоставителни изследвания на спецификата на проникване, начините на употреба, динамиката на архаизация и изпадане на заемките от османски турски в различни езици и региони на Балканския полуостров, а така също и за проучване кои черти на османската култура са били споделени и кои са били регионално специфични в различните землища на Балканите по османско време. Проблемите при него са най-вече що се отнася до стилистичните маркировки, начините на тълкуване на значителен клас от заемките от османски турски с оглед на промените, които те са претърпели през последните 150 години, както и обобщенията за мястото на турцизмите в историята на българския език и българската култура (срв. Стаменов/Stamenov 2011, където това се обсъжда).

Отдавна е било констатирано, че в балканските езици има клас от споделени турцизми (срв. Миклошич/Miklosich 1884–1890; Сандфелд/Sandfeld 1930), но дълго време никой не се беше заел да изясни в по-големи подробности въпроса извън десет или двацет примера, които се привеждат за случая. От тази гледна точка резултатът от съпоставката на регистрираните турцизми в историята на българския език спрямо сърбохърватския, приведени в ГХС/GHS (2002), се оказва голяма изненада за балканистите. Така Фридман/Friedman (2003а, 147) отбелязва в своята рецензия на ГХС, че между една трета и половината от заемките в български и сърбохърватски не се препокриват, т.е. регионалното проникване на турцизмите е подлежало на значителни вариации и в количествено, и в качествено отношение. Констатацията на Фридман в действителност би трябвало да бъде отнесена и спрямо възможностите за вариране в проникването на турцизмите не само на равнището на цели езици, като български, или групи езици, като сърбохърватски, но и на равнището на териториални диалекти и социални говори в рамките на един и същ език. А това означава, че когато се броят турцизмите в рамките на даден език с всички негови диалекти и локални норми, наличното в който и да е локален говор ще бъде много по-малко от общата бройка за всички тях.

С други думи, въздействието и значението на турцизмите навсякъде по места винаги са били много по-малки от сумарния фактор. Хилядите думи в ГХС или при Шкалич не са еквивалентни на хиляди думи в среден тълковен речник на български или сърбохърватски, които, предполага се, носител на езика би трябвало да знае в по-голямата им част активно или пасивно. Така че каже ли се, че в българския език има 7500 турски заемки, трябва да се има предвид това, че никога в България не е имало българин, който не знае турски, но знае 7500 турцизъма, тъй както те са зададени по списък в ГХС/GHS (2002), защото знае български. Именно в този смисъл речникът е кумулативен и във времето (за период от около 150 години), и в пространството (землищата), в които се говори български език. Същото се отнася и за всички други речници и изследвания от този тип в другите балкански езици. Преди близо век в тази насока пише Цонев/Tzonev (1934), когато изрично подчертава, че в различните диалекти на българския език проникването на турцизмите е било твърде неравномерно – според негови изчисления от 800 до 5000 думи.

В балканските страни освен вече споменатия речник на Шкалич/Škaljić (1966) като носител на мюсюлманския вариант на босненски, а не на сърбохърватски въобще (какъвто език днес се смята, че не съществува), речници на турцизмите са публикувани от носители на съответния език като майчин за албански (Диздари/Dizdari 2005) и за румънски (Сучу/Suciu 2010). За гръцки няма публикуван такъв речник, тъй като досега не се е намерил не само грък, но и чуждестранен специалист, който да се нагърби с подобна мисия. От налични публикации обаче можем да открием безпогрешни податки, че отношението на гърците към турцизмите може да е дори още по-остро негативно от нашенското, както проличава от начините им на употреба като пейоративни и амбивалентни по своя характер думи в този език. Освен добре известната статия на Казазис/Kazazis (1972), която идва да потвърди изнесеното от Мирчев/Mirchev (1952) за българския език, в по-ново време и чужденец изнася съпоставими в това отношение данни. Макридж/Mackridge (2014) посочва в своето обсъждане на проблема за отношението към турцизмите в гръцкия език например, че в броя на гръцкия всекидневник *Елефтеротипия* за 5 октомври 2005 г., а това е денят след датата, на която Турция официално се съгласява да започне преговори с Европейския съюз за присъединяване към него, се появява централно на първа страница следното заглавие:

- (1) „Hoş geldin, *αλλά γιαβάζ γιαβάζ*“
„Welcome [Turkey], but [you will walk into the EU] slowly, slowly“
„Хош гелдин, ала яваш, яваш“

Той го превежда на английски, тъй както е дадено в (1) (Макридж/Mackridge 2014, 165). На български това заглавие може да бъде разбрано от всеки, който разпознава турската и гръцката азбука, защото то гласи същото като на гръцки (ако го транслитерираме): „**Хош гелдин, ала яваш, яваш**“.

Сиреч добре дошли, но не се престаравайте в усилията си да се присъединявате. Вижда се в какви случаи споделеното на османобалканска основа койне все още намира поле за изява.

Този пример идва на фона на изчисленията на Джанари и др./Xhanari et al. (2014), че в гръцки са навлезли около 4800 турцизма. По какъв начин обаче е направено това изчисление, не става ясно. То не може да е правдоподобно на историческа основа, тъй като би трябвало да се очаква доста по-голяма бройка от тях, като се вземат под внимание всички възможни диалекти в континенталната част на Гърция и в десетките обитаеми острови (а и никой не е представил данни във вид на речник). От друга страна, благодарение на силния пуризм в никакъв случай не може да се смята, че в съвременния гръцки език са останали в употреба толкова много турцизми (ако предположим, че посочената бройка представя не натрупаните в историята на езика, а наличните в употреба).

Джанари, Сатка/Xhanari, Satka (2014, 179) също намират за възможно да твърдят, че в изследваните от тях тълковни речници на балканските езици са налице 1764 споделени турцизма, които все още са в употреба в тях (според възприетия от тях начин на идентификацията им) – албански, български, сръбски, хърватски, македонски, босненски, гръцки и румънски. Това твърдение също е крайно съмнително. Първо, посоченото количество турцизми все още в употреба със сигурност не отговаря на наличните към днешна дата в българския език. Осъществено неправдоподобно изглежда те да са споделени като активни във всички споменати балкански езици. Най-впечатляващото в случая е, че именно темата за турцизмите като отражение по един или друг начин на османското влияние върху балканските народи и техните езици и култури се превръща в източник на толкова разминаващи се, за да не кажем невероятни, тези.

Впрочем, когато обсъждат споделените според тях във всички балкански езици турцизми, които именуват хора и човешки черти, самото им изреждане вече ни навежда на мисълта за „споделеност“ в каква посока става въпрос:

adaş, bekar, budala, dalavereci, dangalak, fukara, effendi, haydut, haldup, harbut, hor, yabancı, yetim, kabadayı, marifetçi, matuf, noksan, pezevenç, kel, kerata, kiracı, külacı, sarhoş, şakacı, şamatacı, şişman, azgan, çapraz, esmer, levent, kör, topal, azat, alçak, batakcı, dalkavuk, dilenci, aptal, firavun, hain, haberdar, hasetçi, yaran, kaçak, katil, kopuk, gurbetçi, muhacir, kelepirci, küfürçü, rezil, seyirci, tamahkar, vesveseli, cahil, gütürüm, inatçı, kaba, şerci, babacan, tuhaf, zulümkar, lafazan, meraklı, namuzkar, etc. (около 200 думи) (Джанари, Сатка/Xhanari, Satka 2014, 182).³

³ Някои от тези думи не се откриват в речниците на турския език от най-големия формат, като *haldup, harbut, külacı* (вер. *külahçı?*).

Сред „споделените“ около 200 думи веднага проличава силната доминация на такива, които са пейоративни по своя характер – всички тези **будали**, **далавераджии**, **мурафетчии**, **пезевенци**, **катили**, **келепирджии**, **инатчии** и т.н., които разпознаваме, не именуваат мисловни съдържания, с които може да се правят комплименти на/за хора.

По-нататък в публикацията си самите Джанари, Сатка /Xhanari, Satka (2014) експлицитно посочват наличието на споделени в балканските езици пейоративни турцизми, които дори формират синонимни редици. Те пишат, че пейоративните значения много добре се асоциират помежду си в тях. Например думата **анадолски**, която както в османски турски, така и в съвременния турски означава „човек от Анадола (като географски регион)“, се използва във всички балкански езици пейоративно в смисъл на „изостанал, старомоден и под. човек“. Пейоративни по насоченост стават преди всичко заемките, които именуваат качества на хора, като формират помежду си асоциативни връзки според близостта на изразяваните значения:

budalla-teveqel-teleshman-hardall-allçak
hajvan-kaba-tutkun-derdimen-halldup-qytyk
hall-siklet-zor-dert-qeder-zavall-telash-kusur
maskara-edepsöz-rezil, etc. (Джанари, Сатка/Xhanari, Satka 2014, 180).

Не всички от споменатите ще бъдат разпознати от читателя като споделени и в българския език, тъй като някои са остарели, както това се отнася например за **едепсиз** „неприличен; нахален, груб“ или **тевекел** „нареч. напразно, напусто; току-така; прил. непоправим, невменяем, прост“, но руслото на пейоризация отговаря напълно на констатираното в българския език в исторически план. За други, като *derdimen*⁴ или *halldup*, не се откриват съответствия дори в ГХС/GHS (2002) и Аджароглу/Asaroğlu (2016), т.е. те не са били налице по което и да е време в историята на българския език. „Споделеността“ и на останалите активни до днес, и на пейоративните турцизми измежду тях е по очевиден начин въпрос на специфична за различните национални езици динамика в исторически план.

От обсъждането се вижда, че и до днес въпросът за мястото на османското наследство предизвиква силно противоречиви, за да не кажем направо неправдоподобни мнения сред неговите изследователи в различните балкански страни. През последните десетилетия проявите на тенденциозност в това отношение не само че не намаляват, а дори напротив – появяват се нови аспекти на поляризация на мненията, така че времето за „обективна“ негова оценка или още не е настъпила, или никога няма да настъпи, а просто ще изгуби смисъл.

⁴ Очевидно става въпрос за *derdmend* (от перс.) – думата не е отразена в изданието на най-големия тълковен речник на съвременния турски език (Тюркче Съзлюк/Türkçe Sözlük 2009; Бююк Тюркче Съзлюк/Büyük Türkçe Sözlük 2011).

3. Типове предрасъдъци по отношение на мястото и значението на османското наследство на българска почва

България и българите често са били обвинявани за предрасъдъчно отношение към османския период от своята история и към наследството от турцизми, останало от онова време. Едни от най-острите квалификации по този въпрос дължим на водещите западни специалисти по османското наследство в България от предното поколение – норвежеца Алф Гранес/Grannes (1996) за езиковата страна и холандеца Махиел Кийл/Kiel (1985) за културноисторическата в по-широк план. Можем да установим между тях своеобразна конкуренция според отрицателната категоричност на казаното по този въпрос по наш адрес. Кийл например пише следното:

While other Slav peoples, the Serbians and the Macedonians, succeeded in liberating themselves from the traumatic imprint which the Turkish centuries had left on their minds and even developed moderately positive judgment about this period, and the Bulgarians shared in this development until 1944, the old theories and antagonistic views returned in full force after W.W. II. The reason behind the revival of the nationalist interpretation of history and history of art is clearly a political one.

[...] The role of the Turks is very negative (catastrophe theory) (Кийл/ Kiel 1985, 350).⁵

Все пак палмата на първенството в това отношение – в уличаването ни в невежество и арогантност до пълна самозабрава в отричането на османското наследство у нас – отива при Алф Гранес. Това той прави в една от най-любопитните от определена гледна точка свои статии по въпроса за културната роля на турцизмите в българския език под заглавие „*Bulgare* боклук. *Turcismes du type: base turque* (ou passée par le turc en bulgare) + suffixe turc -лик, -лък, -люк, -лук (< -lx⁴k) *en bulgare*“ (Гранес/Grannes 1996). Тя е посветена на съдбата на **боклук** и още 508 турцизъма по словообразователната матрица „турска основа (или заета през турски в български) + турски суфикс -лик, -лък, -люк, -лук (< -lx⁴k)“. Статията се състои от увод и обяснения на две и половина страници и самия речник с 509 думи с техни тълкувания на

⁵ „Докато другите славянски народи, сърбите и македонците, успяват да се освободят от травматичната следа, която столетията на турско господство са оставили върху тяхната менталност, и дори развиват умерено позитивно отношение към този период, а българите споделят тази тенденция до 1944 г., старите теории и антагонистични възгледи се връщат с пълна сила след края на Втората световна война. Причината за възраждането на националистичното тълкуване на историята и на историята на изкуството е на чисто политическа основа. [...] Ролята на турците е силно отрицателна (теория на катастрофата)“ (превод М. С.).

френски, значенията на някои от които са илюстрирани с примери, на близо 48 страници. В предговора към списъка Гранес/Grannes (1996, 161) експлицитно посочва при това, че много рядко някоя от включените в него думи ще е налице в съвременен речник на българския език, без да е маркирана като остаряла, историческа, разговорно-простонародна, диалектна или жаргонна. За да стане по-ясно за какви думи освен споменатата става въпрос, ще приведем толкова от тях, колкото намираме на случаен принцип на една от страниците на статията – с. 168: **боллук, бостанджилък, бостанлък, бохчалък, бошбуазлък, бошлафлък, бояджилък, будалалък, бучекчилък, бьирджилък, бълъкчилък, ваданлък**. Като пример на неутрална според него дума в книжовния български език той дава **боклук** (Аджароглу му приглася, като посочва като трето нейно значение неразгадаемото *mes. kötü hal* „метаф. лошо положение“).

След преглед на споменатите 509 турцизми, 44 от тях идентифицираме като употребими и еднозначно (а не приблизително) разбираеми и днес на български език. Сред разбираемите заемки са **терлик, чифлик, ямурлук, абаджилък, достлук, комшулук, мезелък, миндерлък, ортаклък, пазарлък, калабалък**, т.е. 25% от 44-те турцизми могат да се възприемат що-годе неутрално в разговорната реч (**мезелък, ортаклък, калабалък, пазарлък и достлук** също са пейоризирани, но в по-малка степен и в зависимост от контекста на употреба). Останалите 75% са от типа **инатлък, шашалък, зевзеклък** и т.н. Ако обобщим резултатите от този преглед, ще заключим, че трябва ли да се приведат данни от независим експерт, които да показват какво значи мощна архаизация, комбинирана с мощна пейоризация на това, което е останало от дадено културно влияние към днешна дата, тези на Гранес/Grannes (1996) изглеждат като че ли събрани специално за целта. Пълна изненада на този фон изглежда подканата, която се съдържа в мотото към статията. То принадлежи на Гьоте и прозвучава, направо казано, смайващо, ако вземем предвид езиковия материал, който откриваме в публикацията:

Geistlose Menschen [...] welche auf die Sprachreinigung mit zu großem Eifer dringen: denn da sie den Wert eines Ausdrucks nicht zu schätzen wissen, so finden sie gar leicht ein Surrogat, welches ihnen eben so bedeutend scheint. (цит. по: Гранес/Grannes 1996, 159).⁶

Защо към описаното по-горе съдържание на статията е трябвало да се добавя мотото на Гьоте, за нас остава непонятен риторичен жест, освен ако на посочените османизми не се припише съществено значение за историята на българската култура и език, което ние, българите, „нищите духом хора“,

⁶ „Духом бедни хора [...], които с прекалено усърдие преследват целта езикът да бъде изчистен от заемки: тъй като не могат да оценят стойността на даден израз, те твърде лесно намират сурогат, който им изглежда равностоен!“ (превод М. С.).

сме заменили със сурогат, само и само да се отървем от тях в езика си. При високата изрядност и изчерпателност в събирането на много рядък езиков материал (което прави още по-силно впечатление, тъй като е дело на чужденец) Гранес обаче например е забравил да отбележи (както в тази статия, така и в ГХС/GHS 2002), че споменатият още от заглавието **боклук** има и вторично много добре удостоверено в разговорния език и често употребявано до днес обидно значение, ако бъде отнесено към човек, т.е. може да означава не само маркираното в ГХС/GHS (2002) като пейоративно *junk* „нещо, което е лишено от всякаква ценност“ (което е регистрирано там като трето значение на тази дума), но и същински пейоративното „човек, който нищо не струва; изпаднал, пропаднал човек“ (каквото значение липсва както у Гранес/Grannes 1996, така и в ГХС/GHS 2002, и при Аджароглу/Asağoğlu 2016). С други думи, **боклук** се употребява на български като отрицателен суперлатив за „*прен. разг. пренебр.* нещо или някой, който е лишен от качества, стойност, ценност“ (РБЕ/РБЕ 1977–).

Това, което обсъжданата статия демонстрира на практика, е, че в българското езиково землище в различни региони по различно време е имало налице словотворчество на базата на продуктивния турски суфикс, който е бил използван със значителни локални вариации и променлив успех. Почти всички заемки според този образец или са междувременно остарели и забравени, или са се пейоризирали. Защо при това положение трябва да се намесва Гьоте като авторитет, остава в крайна сметка непонятно. Иначе всички тези **джелебкешанлък** „задължително предаване известен брой овце по определени от Цариград цени“, **доландърджилък** „измамничество, мошеничество“, **джесаретлък** „храброст, смелост“ и т.н. са влезли в ГХС/GHS (2002). Не отричаме, че подобни думи имат стойност в контекста на историята на езика (което и е направено с регистрацията им в български диалектоложки материали, откъдето Гранес и ги е извлякъл), но от това да ги регистрираме до Гьотевото да не се отказваме от тях, за да не обедняваме като бездуховни хора езика си, има някаква разлика. Опитът му да ни засрами за сметка на Гьоте е колкото патетичен, толкова и безпочвен, пък било то и на страниците на високоспециализиран сборник от статии в тюркологична серия от книги, където шансовете да изглежда убедителен са относително по-високи поради очакваната слаба ориентация в българския език и култура от страна на потенциалните читатели турколози и тюрколози.

Ако на нас ни изглежда разбиращо се от само себе си, че в спора за културното ни наследство западните учени трябва да са на наша страна, доколкото твърдят, че се занимават с българистика, на тях самите, както се вижда от приведените примери, това съвсем не им се струва самоочевидно. Във всеки отделен случай ние трябва да доказваме, че правото е на наша страна – било срещу османската държава, било спрямо конкурентни в историческа перспектива балкански нации – а не да очакваме, че след като ние си вярваме, те би трябвало автоматично да ни повярват. В това отношение възможните разми-

навания във вижданията не трябва да предизвикват нито емоции, нито да има обидени, а единствено аргументирано да се обяснява какво чужденците не са разбрали, доколкото не са съумели да се идентифицират езиково и културно с българите. Обратната страна на медала също трябва да бъде ясна. Ако даден изследовател поради една или друга причина е против българска културна или езикова теза, той самият няма друг избор, освен да се присъедини към османска или друга балканска (за сметка на българската), тъй като истината е въпрос на перспектива, където няма място за „обективни“ възгледи и погледи отникъде, а само на тези на ангажираните в историческите събития страни – прав е или Асен, или Хасан, а място за Джон, Жан или Ханс има само като разказвачи, които имплицитно или експлицитно вземат едната или другата страна, ако не защитават интереси и представи, свързани с тяхната собствена културна история, които се опитват да проецират имплицитно в своето тълкуване.

4. Представяне на Мехмет Тюркер Аджароглу и анализ на аргументацията му в полза на мястото на турцизмите в българския език

Предлаганият от Аджароглу речник е най-голямото по мащаб изследване и публикация в Турция за мястото и значението на лексикалните заемки от османски турски в българския език. От тази гледна точка речникът, за който ще стане въпрос, е най-репрезентативният за желаната от турска страна представа за мястото на османското наследство в българския език, история, литература и култура. Специалното му положение се затвърждава допълнително от обстоятелството, че на речника се приписва академичен статус (при все че съставителят не е професионалист в областта на академичната българистика, славистика, балканистика, туркология и/или тюркология), тъй като се публикува от университетското издателство на Тракийския университет в Одрин и е представен лично от неговия ректор проф. Йенер Йорюк, а уводът към него е от гл. ас. д-р Мюмюн Исов, от Секцията по балканска история в Института за изследване на Балканите към същия университет. Поради тази причина е подходящо да обърнем специално внимание на фигурата на съставителя и неговата обща ориентация, която го е водила по време на компилацията на труда му.

Мехмет Тюркер Аджароглу (1915–2016) е турски изследовател, библиотекар, документалист и преводач, роден в гр. Разград. През 1931 г., т.е. когато е на 16 години, заминава за Турция, където учи в педагогическо училище, а впоследствие завършва турска литература. През 1943–1944 г. следва в Института по унгарология към Анкарския университет. През 1950–1952 г. продължава образованието си във Франция в областта на документалистиката и архивистиката. През 1957 г. се дипломира в Турския социален институт за Средния изток. Владее български, френски и руски език, ползва унгарски

и латински. Автор е на множество изследвания, посветени на българските турци, речници (на топоними, пословици и поговорки, на турските заемки в българския език и др.), преводи на художествена литература, например на Йордан Йовков и Елин Пелин (вж. turkeracaroglu.com/#eserleri; 01.05.2017).

От така представената биография заслужават отбелязване най-малко две обстоятелства. На първо място следва да се изтъкне, че той не се движи в българоезична среда от 1931 г. до завършването на речника си, а през тези 79 години разпределението и функциите на турцизмите в българския език съществено се променят. Всеки специалист по т.нар. *heritage languages* „остатъчно владяни езици от страна на емигранти в други страни“ знае, че за такъв голям срок „наследственият“ език, ако не се общува активно на него, може да закърее в значителна степен.⁷ На второ място, той няма професионална квалификация като лексиколог и/или лексикограф и не е работил като такъв. Това най-добре проличава, както ще видим, от анализа на начина на компилиране и запълване на неговия речник.

5. Мисия наглед непонятна – защо да се прави и кому може да послужи речник на турцизмите за турци?

Всеки български читател, когато вземе в ръце обсъждания речник, би си задал твърде резонно въпроса за какво и на теория, и на практика би могъл подобен труд да послужи на турчин, който живее в Турция и владее езика като майчин? На първо място идва наум идеята, че подобен речник не би бил евентуално безполезен дотолкова, доколкото би целял да ориентира турците, които идват в България или имат намерение да общуват с българи, кои думи, които те чуват и разпознават като турски, имат същото или различно значение от това, с което са познати в съвременния турски език, един вид речник на „истинските и фалшивите приятели на туриста и преводача“. В оптимизиран вид такъв речник би трябвало да бъде речник преди всичко на разминаванията в начина на тълкуване на активните към днешна дата турцизми в българския език спрямо значенията на същите тези думи в съвременния турски. Една от целите на предложения в Стаменов/Stamenov (2011) анализ на турцизмите, които и до днес са в употреба в българския език, бе да се документира доколко тези от тях, които именува хора, междуличностни и социални отношения,

⁷ През 1995 г. на конференция на Института за български език, посветена на темата „Език и съзнание“, като гост дойде проф. Панайот Бъчваров, който емигрирал в САЩ 16-годишен и оттогава 50 и повече години в Айова не бил говорил на български. Почти единственото, което той все още можеше да каже свързано на български, бе „Аз съм българин“. Степента на закъряване на „наследствения език“ в друго-езична среда може да подлежи на големи индивидуални вариации, но практически е винаги налице. Това е вярно и за филолози от най-висока класа като Юлия Кръстева или Цветан Тодоров.

се разминават по значение и начини на употреба с техните етимони в турския език. В систематичен вид това разминаване би могло да се документира във вид на „диференциален речник на турцизмите в българския език за турци“, където да се посочат „неверните приятели“ – в няколко случая към по-добро, но във всички други към по-лошо. От констатираните между 1200 и 1500 турцизма в употреба към началото на ХХI в. (оценката неизбежно отново е приблизителна, защото те продължават междуременно да намаляват) не по-малко от една трета са пейоративни по начин, който не е налице в турските им етимони. 515 такива думи се обсъждат в детайли от Стаменов/Stamеноv (2011), но едно е да ги разглеждаш в научно изследване, друго е да формулираш тези разлики в рамките на късите дефиниции на речниковия формат и компактно да ги илюстрираш с подходящи за целта примери на употреба. Последното би представлявало предизвикателство само за себе си.

Но това е само единият възможен източник на систематично разминаване между значенията на турцизмите в българския език и актуалното им семантично запълване в турския. Вторият не по-малко, а може би по-съществен от турска гледна точка източник на несъвпадение е по линията на историята на самия турски книжовен език през последните 150 години. Такъв проблем няма да е налице например при **лале** или **баклава**, чиито основни значения са останали непроменени през този период на неговата история. Но за други думи ще се изисква използването на познания и експертиза, които по никакъв начин не се препокриват с тези, необходими да се представи автентично мястото на турцизмите в българския език. В случая става въпрос, без каквото и да е преувеличение, за хиляди думи, които са били налице в османския турски и в неговите балкански турски диалекти, но които съвременните турци не ги познават, защото са остарели или са били отхвърлени в рамките на развитието на самия турски език от 1923 г. насам, т.е. от падането на Османската империя. Именно поради тази причина съставянето на речник на турцизмите в българския език за турци се оказва двойно по-трудна задача от тази по съставянето на речник на турцизмите в българския език за българи. За нас няма значение дали турските етимони са променили своите значения след времето на тяхното заемане в българския език. За турците обаче това няма как да не се вземе под внимание, за да могат правилно да разпознаят кои от турските заемки в българския език значат същото, което те знаят от съвременната им употреба в Турция. Посоченото означава, че възможностите за грешки и недостоверни тълкувания се увеличава минимум двойно, тъй като за това има причини не само от българска, но и от турска страна. Допълнително усложнение може да представлява обстоятелството, че част от възприетите в българския турцизми са били заети от балкански диалекти на турския, които и до днес не са документирани, така че за някои от думите разминаването между значението на турски и значението на български, което се дължи на диалектния произход на заемката, може само да се предположи, но не и да се докаже. Всички тези обстоятелства идват да ни насочат, че за съставянето на подобен

речник по квалифициран начин би се изисквало твърде специфична сложна комбинация от професионални умения и компетентности.

Ако тълкуваме в този ключ мисията, на която се е посветил авторът и издалата го академична институция – да намери с цената на всичко най-много хипотетично заети от турски в български думи за цялата история на българския език и после да ги представи по един или друг начин за актуални и до днес – декларираната бройка от 15 000 думи изглежда огромна. Всеки, който има минимална представа какво е възможно и какво е невъзможно, когато става въпрос за словно богатство в един език и за потенциала в него да навлизат чужди думи, би решил, че подобно число едва ли би могло да бъде правдоподобно, ако говорим за количество думи, които са били споделени в два езика поради една или друга историческа причина. Не че подобно равнище на заемане е по принцип невъзможно. Историята на самия турски език ни предлага ситуация, при която в текстовете на *fasih Türkçe*, т.нар. висок турски на османския елит във времената на Империята, до 90 процента от използваните думи са били заемки от арабски и персийски (фарси) (вж. Брендемън/Brendemoen 1990; Люис/Lewis 2002). Но, отново да повторим, в случая става въпрос за високия регистър на най-диференцирания откъм словно богатство османски турски, а не на разговорния турски отпреди 150 или 200 години. В България подобни практики и подобна степен на насищане със заемки от друг език по никое време не е имало и за да си създадем макар и приблизителна представа как би изглеждало подобно нещо, би трябвало да се заслушаме в професионалния жаргон на съвременните специалисти по информационни технологии. Там днес можем да наблюдаваме подобна тенденция с голяма концентрация на думи от английски, така че словникът е наситен със заемки, включително глаголи като *ъплоудвам, даунлоудвам, спелвам, зуумвам, кликвам, хаквам, рестартирам, бекъвам, крашвам, логвам, сетвам, рънвам, чеквам* и под. (вж. Костова/Kostova 2016), а правилата на граматиката са тези на българския език.

Зададем ли си въпроса на какво може да се дължи толкова мащабно разминаване, каквото констатираме в речника на Аджароглу, между положението на турцизмите в българския език и представеното в това издание, най-същественото недоразумение се заключава в аспирацията, че правдоподобен речник на турцизмите в българския език може да се напише от автор, който е носител на турския език като роден, който живее от дълги години (от 1931 г. насам до завършването на речника през 2010 г., т.е. 79 години) в Турция и владее български като втори остатъчно (т.е. без да го практикува в естествената му среда в България в продължение на три четвърти век). Но, ще кажете, защо пък не? Не трябва ли да се дава възможност по тази тема да имат думата представители и на двата етноса, когато става въпрос за техните взаимоотношения, включително на езикова основа, по време на османското владичество и след Освобождението (доколкото турско малцинство е налице в България оттогава до наше време)? Отговорът на този въпрос е, че смислообразуването на турцизмите от носители на българския език с турско етническо самосъзна-

ние не може в значителна част от случаите – а именно когато става въпрос за конфликтни смисли от споделената история на двата етноса – да се припише на носителите на българския език като роден, т.е. с българско етническо и национално самосъзнание. Несъотносимостта при това е от такова естество, че трудно, ако въобще, може да се компенсира от професионална квалификация, академични достойнства и под. ИмPLICITният интенционално-атитюден компонент на етническото само- и другосъзнание неизбежно оказва своето влияние в случаи като този, при това определящо.

Току-що изтъкнатата теза намира потвърждение и при най-големия издаден досега академичен речник на турцизмите в българския език, чиито съставители са двама норвежки учени и етническа туркиня, която добре владее български език (тъй като се е родила, живяла и работила в България, преди да емигрира в Турция през 80-те години на миналия век), но не е носител на този език като роден (т.е. не се идентифицира с българския като роден на етническа и национална основа). Хайрие Сюлейманоглу Йенисой (публикувала на български език като Хайрие Мемова-Сюлейманова) е привлечена в случая, на първо място, най-вероятно поради знанието си на турския език и балканските турски диалекти (един от които представлява нейният „майчин език“). Дватама норвежки съставители – Алф Гранес и Хетил Ро Хауге – отговарят за компилацията на словника и за тълкуванията на думите на английски и български. Последните те не формулират сами, а ползват дефинициите на цял спектър от български речници и диалектоложки материали (идентифицирани във всеки отделен случай с определен коефициент на точност на възпроизвеждането). За редакцията на английските тълкувания помага и американската лингвистка Кетрин Рудин, която също има интереси в тази област, документиращи в няколко съвместни публикации с антрополога Али Еминов (български турчин по произход), засягащи преди всичко правата на турското езиково малцинство в България (вж. Рудин, Еминов/Rudin, Eminov 1990; 1993). Както личи от изреждането на приносите при формирането на този речник, единствената експертиза, която липсва в тази иначе достатъчно представителна палитра, е на съставител с българоезично езиково съзнание, а то е ОСНОВОПОЛАГАЩОТО, след като става въпрос все пак за турцизмите в БЪЛГАРСКИЯ език, а не за сметка на начина им на представяне и осмисляне в английски, норвежки или в самия турски.

Ако сравним какви специалисти са допринесли за създаването на ГХС/ GHS (2002) с експертния капацитет на Аджароглу, който се заема с още по-сложна задача – исторически речник на турцизмите в българския език за турци – виждаме, че шансовете му да се справи по приемлив начин с нея от самото начало са били практически нулеви. Не само че амбицията му е била по явен начин тенденциозно насочена, но и му е липсвала която и да е от компетентностите, които представляват необходими условия тази цел да се реализира в приемлив в академично отношение вид, така че интенционално-атитюдният мотив при реализацията на работата да не прозира от пръв поглед.

6. Селекция на словника, разпределение на регистрираните турцизми по количествени показатели, информация за източниците на ексцерпирания езиков материал и маркировки за стилове и регистри в речника

На предната обложка на речника, на която заглавието му е дадено на турски, български и английски, само на турски е посочено, че той съдържа 15 000 думи, което го прави номинално два пъти по-голям от предния речник от този тип ГХС/GHS (2002) с включените в него 7427 заемки от турски. Остава да се уточни как съставителят е достигнал до този впечатляващ в количествено и оттам в качествено отношение резултат.

6.1. Селекция на словника на речника и разпределение на регистрираните турцизми по количествени показатели

Единственият източник, който можем със сигурност да удостоверим, че Аджароглу е ползвал за селекция на словника си, е ГХС/GHS (2002). Думите, намерили място в него, той е включил изчерпателно, макар да не е посочил това (което само по себе си е явно некоректно, тъй като превръща неговия речник в плагиат по линия на селекцията на турцизмите). При това за разлика от ГХС Аджароглу последователно не е правил разлика между дума и нейни фонетични/произносителни варианти в различните български диалекти. Тази практика има оправдание, когато се търси дадена дума според неин регистриран фонетичен вариант от страна на човек, който не знае или не може да познае нейната стандартизирана или по-общоприета форма в рамките на българския език. Именно поради тази причина ГХС прави последователното разграничение между регистрирани заглавни думи, които са отброени 7427, и техни 3917 варианта (общо 11 344 словоформи). Аджароглу не прави това разграничение и всички (или почти всички) словоформи при него са дадени и отброени като заглавни думи. Вариантите могат да бъдат разпознати по това, че не се тълкуват, а се отпраща към словоформата, която се възприема за основна, но и тази разлика не е прокарана последователно.

Открит и при това положение остава въпросът откъде Аджароглу е набавил оставащите думи до декларираната от него обща бройка от около 15 000 единици. На този въпрос не може да се намери еднозначен отговор. Както по всичко изглежда, той ги е събирал, доколкото е съумявал да ги идентифицира като сходни думи в български и турски. Много трябва да се търси, за да се открие заглавна дума при него, която не е взета от ГХС и която наистина е турцизъм, при това подходящо изтълкуван. С други думи, само по тази линия ние се сблъскваме с фонд от около 3600 грешки, тъй като почти никъде в случаите, когато думата не е от ГХС, не удостоверяваме, че става въпрос за турцизъм. Тази бройка представлява 24,4% от словника на речника (отделно от тук нататък би трябвало да започнем да отброяваме грешките, кои-

то той е копирал от ГХС, както те са по-подробно анализирани в Стаменов/Stamenov 2011, 103–122). Погледнато от статистическа гледна точка, шансът да попаднете на дума, която не е „турцизъм“, в този речник на турцизмите е не по-малко от едно на всеки четири търсения само по линията на начина на селекция на словника. Не е възможно в рамките на ограничена откъм своята дължина публикация да се направи анализ на толкова много грешки, така че ще се задоволим с привеждането на представителни примери на основните им типове.

Възможностите за множение на „думи“ чрез отброяване поотделно на различните варианти на заемките, които се включват в речника, биха могли да бъдат илюстрирани по следния начин, като сравним начина на покритие на турцизмите в Аджароглу/Asaroglu (2016) с този в ГХС/GHS (2002):

шафрантия *разг.* Развратна, морално паднала жена. ♦ шифранда, шефрантия, шорфантия, [ширфантия], ширфънтийъ, [шарфантия], ш'ърфънтийъ, ширфандъ.

Имаме една дума – **шафрантия** – която е представена с помощта на още 6 варианта/словоформи. Според възприетия начин на броене в случая имаме или една, или седем заемки. Вторият е начинът на листване на речниковия фонд, възприет като ексклузивен от Аджароглу за сметка на ГХС/GHS (2002), които разграничават колко са думите (7427) и колко са техните варианти (3917).

За наш късмет на Аджароглу не му е бил подръка речникът на Барболова/Barbolova (2013), който е излязъл от печат, след като той е завършил работата си върху компилирането на своя труд. Иначе словникът на неговия речник би набъбнал с още стотици единици – този път по линията на думи с турски корен и/или основа и българска наставка и/или окончание, наречени от Барболова турско-български хибридни съществителни имена. ГХС/GHS (2002) са били наясно със съществуването на такъв клас съществителни, но са били изрядни и в това отношение и не са ги включили в тяхната селекция, тъй като става въпрос за пригаждане на турски думи към начините на функциониране на българското словообразуване. Дори употреба на турска по произход наставка като **-джия** не прави производната дума турцизъм, например *рокаджия* или *кинаджия* за разлика от **илинджия/иленджия** „нечестен, подъл човек; кръшкач, лъжец, симулант“, където и коренът е турски по произход (последната дума липсва в ГХС и оттам не е намерила място и при Аджароглу).

6.2. *Източници на ексцерпирания илюстративен езиков материал на български и начини на идентификация на турцизмите в турски*

Аджароглу не предлага практически никаква информация откъде е ексцерпирал и илюстративния лексикален материал за своя речник. Никъде не се посочва конкретен текст, откъдето са извлечени примерите. Понякога те

са от художествени произведения на български класици на литературата, но в такъв случай се прави отправка единствено към автора, например, че цитираното изречение е взето от някое произведение на Йордан Йовков, Елин Пелин или Тодор Влайков. В други случаи анонимни примери са транслитерирани на латиница, на български с кирилски правопис и след тях се дава техният превод на турски, както това е при *adaş* „съименник“ или *gezentiya* „коридор“. На отделни места обаче българският оригинал липсва. Подобни непоследователности намаляват чувството за достоверност на привежданата в речника информация (да оставим всички други недостатъци настрана).

Липсва и идентификация на източниците на значенията на турски език, които са представени за някои думи в речника, доколкото те не се откриват и в най-големите тълковни турски речници като Тюркче Съзлюк/*Türkçe Sözlük* (2009), например *bakırcık*, *çamcaşlı* или *ille*. По тази линия отново изцяло се залага на ГХС. Идентификацията на турските етимони и техните значения представляват по-сериозен проблем, отколкото може да изглежда на българските читатели, защото значителна част от турцизмите в речника, тъй както са били възприети в българския език през османския период, са или остарели, или са диалектни и не намират употреба в съвременния турски, не само в книжовния, но и в разговорния език. Това налага въвеждането на маркировки, от които да проличава на какво се дължи разминаването в значението на български и на турски, чието основание се корени в историята не на българския, а на турския език. За целта експертиза в областта на историята на турския език става задължителна, за да може подобен речник да изпълнява по квалифициран начин функцията си и от тази гледна точка.

6.3. Маркировки за начините на употреба, стил и регистър на турцизмите в българския език

Маркировки за стил и регистър при употребата на турцизмите в българския език практически липсват (с изключение на маркировката, че дадена дума е диалектна, което той в повечето случаи копира от ГХС). Тази липса води до впечатлението, независимо от декларираното от съставителя в неговия предговор, че много от турцизмите са остарели, че става въпрос за турцизми, които са с всеобща употреба на българската езикова територия, която е валидна и до днес. Читателите трябва също внимателно да прочетат и уводната статия на гл. ас. Мюмюн Исов (с. xxiv), където е цитиран Стаменов/*Stamenov* (2011, 77) и се посочва, че актуалното регистрирано в съвременните речници количество турцизми е между 850 и 1200, а това означава, че всички други в разглеждания речник вече не са в употреба днес на български, т.е. са остарели или са включени по погрешка (да не забравяме, че в речника на Аджароглу има и около 3650 фалшиви турцизми).

Не е трудно да се верифицира за какво става въпрос. Тук масово намират място думи, чиято употреба или е твърде остаряла, или е диалектна до

равнище на оказионализъм (днес не са разпознаваеми като форми и значения в българския език): *abarcıya*⁸ (според Аджароглу = *habercıya* „вестоносец“); *abes* „безсмислен, ненужен, непотребен“); *adal* (според Аджароглу = *hardal*); *afie* (според Аджароглу = *hafıye* „детектив“); *agaşetina* (?); *aht* (според Аджароглу = *ahit* „обет, клетва; договор; епоха“); *akaret* „имот под наем“ Редхаус/Redhouse (2011); *akırni* (според Аджароглу = *nahak yere* „несправедливо, незаслужено“); *akiki* (според Аджароглу = *hakiki* „истински, реален“); *bamtel* (според Аджароглу = *bam teli* „най-дебелата струна на музикален инструмент“); *canıman* (според Аджароглу = *canımdan*); *cartazan(ka)* „приказлив, бърбърив“ (според www.nedemek.org/cartazan+nedir)⁹; *cinciya* (според Аджароглу = *cinci* „призоваващ духове“); *cuna* (?); *curcuna* „шумотевица, тупурдия“; *curukma* (?); *dişindrok* (според Аджароглу = *dişindirik* „юзда“); *dutyua* (според Аджароглу = *tutyua* „цинк“), *eksildısvam* „намалявам, спадам, липсвам“; *gendar* (според Аджароглу = *gerdan*); *girgutsa* (според Аджароглу = *girgiç, girgin* „оправен“); *idinete* (?); *iskırdisam* „насъсквам куче да хапе“ (www.nedemek.org/iskirmek+nedir); *kelefska/keleviçka* (според Аджароглу = *kelefe* „чиле вълна или коприна“ (www.nedemek.org/kelefe+nedir); *kolemiya* (според Аджароглу = *keleme* „неизорана нива“), *nıvlımı* (?); *pençoviş* (?) и т.н.¹⁰ Подобни думи не биха могли да бъдат открити никъде другаде освен в много редки диалектоложки материали. Това са заемки, които никои турски читател или слушател не би могъл на практика да открие в достъпни текстове или при разговор на български език. Именно за да става ясно това немаловажно обстоятелство, трябва подобни думи да бъдат маркирани по подходящ начин – като остарели, диалектни или остарели диалектни. Аджароглу е следвал понякога маркировките в ГХС/GHS (2002), но и те в много случаи не са адекватни на актуалното състояние на тяхната употреба, тъй като практически всички диалектни думи с някакви малки изключения би трябвало да се маркират и като остарели, т.е. целият техен речник да бъде назован не „Речник на турцизмите в българския език“, а „Исторически речник на турцизмите в българския език“, какъвто е той всъщност. Голямото мнозинство от регистрираните от ГХС и след тях от Аджароглу турцизми биха представ-

⁸ Преводите от турски са по Добрев/Dobrev (2009), освен когато е посочено друго.

⁹ Тази дума не се открива в никои от речниците, които тук ползваме. Единствено на цитирания сайт намираме информация за значението ѝ, но той самият не е изпълнен изцяло професионално.

¹⁰ От приведения списък, възпроизведен по Аджароглу, отникъде не проличава, че в дадените случаи, както и в много други на разминавания на форми и значения в български и турски, приносят при тяхната кръстосана идентификация в действителност е негов, тъй като той ги копира дословно от ГХС, което отново не е отбелязано по никакъв начин, т.е. и по тази линия имаме по същество плагиат от негова страна.

лявали евентуален интерес не за тези, които ползват или превеждат български текстове, а единствено за историците на турския език, които биха могли да се заинтересуват от характера на лексикалното запълване на балканските му диалекти назад във времето, тъй като те не са описани и до днес. Именно от тази гледна точка адекватната регистрация на значенията им, доколкото се разминава с възприетите в съвременния турски, има най-вече смисъл.

6.4. Начин на представянето на думите в речника – алтернативата

Степените на разминаване в семантично и стилистично отношение между турската дума и съдбата ѝ като турцизъм у нас можем да онагледим с помощта на съдбата на **еснаф** в историята на българския и турския език:

еснаф 1. Дребен градски или селски собственик, обикн. стокопроизводител или търговец, който е чужд на прогресивните обществени борби и се стреми само към материално благополучие и спокойно съществуване. 2. Майстор занаятчия, дребен собственик на дюкян или малка работилница. 3. само ед.ч. *събир*. Всички занаятчийски като цяло; занаятчийско съсловие; еснафство. 4. *истор.* В България през епохата на Възраждането – местна организация, сдружение на занаятчийски от един и същ бранш; цех. 5. само ед. *остар*. Занятие, професия, занаят. 6. *като прил., обикн. неизм.* Който се отнася до еснаф; еснафски (РВЕ/РБЕ 1977–).

esnaf I. (в осм. от ар. мн.ч. на *snif*) 1. Категории, класи, прослойки, видове. 2. Който се препитава от занаят или дюкян. 3. Жена с леко поведение (Девелиоглу/Devellioğlu 2013). II. (съвр. тур.) 1. Дребни търговци и занаятчийски, еснаф. 2. *жарг.* Уличница. 3. *прен.* Търгаш (Dobrev/Добрев 2009).¹¹

При така представени поотделно траектории във формирането и промяната на значенията на **еснаф** в български (от сегашно състояние към миналото) и турски (от миналото към съвременно състояние) ясно проличават както приликите, така и разликите в съдбата на думата в двата езика от времето на нейното заемане по османско време насам. От друга страна, този пример може да послужи и за онагледяване на възможностите за разминавания, смесвания, неточности и грешки, ако не се работи съпоставително в дълбочина.

¹¹ В случая е даден българският еквивалент на статията, която би трябвало да е цялата на турски в тълкувателната си част. За да се ползва обаче речник с подобна подредба, читателят следва да притежава определено ниво на лексикографска вещина, тъй като трябва да се идентифицират както приликите, така и разликите в значенията на думата в двата езика. В случая при директна съпоставка веднага се вижда например, че в турски се оказва възможно да се именува с *esnaf* и жрица, която практикува „най-древния занаят“.

Което наистина е трудно да си представим на фона на приведения пример, е сумарният резултат от възможните неразбории по тази линия, ако са мултиплицирани стотици пъти, както това е в обсъждания речник. Казано накратко, получава се пълен хаос.

Обратната страна на медала на предлагания тук анализ е да демонстрира какво презвизикателство би било да се конструира подобен речник по адекватен начин – за целта съставителят би трябвало да е компетентен и да се съобрази във всеки отделен случай с историята на заемането и метаморфозите му в контекста на развитието на българския и турския език за период от минимум 150 години в техните различни форми – книжовна, разговорна, диалекти, жаргон.

7. Място и функции на турцизмите в съвременния български език: амбивалентни и пейоративни думи, отрицателни суперлативи

Една от особеностите при заемането от турски в историята на българския език е, че не са много думите с отрицателна оценка, които са били заети и които са останали в това си качество у нас. Не че такива липсват, например **калпазан(ин)** или **чапкьнин**, но много по-впечатляваща е бройката на тези, които нямат отрицателни конотации и значения в турски, но са придобили такива в резултат на тяхното одомашняване в българския език. Според изчисления, приведени и анализирани в детайл в Стаменов/Stamenov (2011), до днес в българския език са разпознаваеми не по-малко от 500 турцизъма, които се използват за хора и които са пейоративни или амбивалентни според своите значения. На този фон твърде интересно е да се установи доколко Аджароглу е бил в състояние да регистрира тази тенденция в своя речник, след като за несъпоставимо по-добре стоящия в лексикографско отношение ГХС/GHS (2002) това се оказва един от най-големите систематични пропуски. И в това отношение Аджароглу си остава любител, тъй като започва да прави непредсказуеми грешки веднъж щом се отклони от образа, който възпроизвежда. Например *dönme* на турски не значи нещо обидно – това е човек, който е приел исляма, като за тази цел се е отказал от някаква друга религия. Негов еквивалент на български по аналогия, ако става въпрос за приемане на православие, би бил *покръстен* (но двете именува преминаване в друга религия в различни посоки). На български обаче **дъонме** е остро обидно (отрицателен суперлатив) и значи вече не само доброволно приел исляма и отказал се по този начин от вярата и етноса си (имплицират се тези на българите), но и по-обобщените „рenegат и изменник“ с възможно най-силна презрителна конотация. Как мислите, че е обяснил Аджароглу българските **дъонме** или не по-малко впечатляващото, ако става въпрос за междуетнически отношения, **диш-хакъ**, транслитерирано на латиница и изтъкувано на турски:

dönme диал.: 1. Мюсюлманин, който произхожда от друга вяра; потурчваш се (турцизираш се); новообращенец. *Всичките бейове, дето ги видиши тука, са българи дьонмета*. 2. Който е изгубил рода (произхода) си; изроден (растение или животно).

diş-hakı diş-parası *ист.*: В миналото – подарък или пари, раздавани на гостите в сарая или домовете на богатите след ифтар (българите пишат, че турците го искали от празнуващите християни).

Дьонме е дадена като неутрална дума, каквато тя е в турски. **Диш-хакъ** също е изтълкувана според турската традиция на обясняването ѝ, а не като силно пейоризиралото се у нас „пари, които плащали българите на угощаващите от тях турци“ (Илчев/Ilchev 1974).

ГХС в случая с **дьонме** твърдят, че са се водили от РБЕ/РВЕ (1977–), и дават следните значения:

дьонме диал. 1. Лице, което е приело друга вяра, вероотстъпник. 2. Растение или животно, което се е изродило.

Правим сверка с РБЕ/РВЕ (1977–) и откриваме там следното:

дьонме *остар.* и *диал.* 1. Друговерец, приел мохамеданството. 2. Растение или животно, което се е изродило.

В случая с употребата на „вероотстъпник“ ГХС се оказват по-близо до истината, отколкото РБЕ/РВЕ (1977–), където са се задоволили да възпроизведат значението такова, каквото то е на турски, но не и на български, където не само са налице допълнителни семантични елементи, но и цялостната конотация радикално се променя. Като доказателство достатъчно ще бъде да приведем тълкуването на тази дума от Илчев/Ilchev (1974) и най-вече приложения за илюстрация пример:

дьонме диал. Християнин, приел мохамеданство. *Запознал се с разни дьонмета българи*. 3. Стоянов.

И без привличането на допълнителен контекст личи, че в примера **дьонме** се използва като обидна квалификация. Учудващо е, че Стефан Илчев намира за възможно да я класифицира като диалектна дума, след като е в обращение в най-известното произведение на Захари Стоянов. Още повече че проверка в текста на „Записките“ показва, че в него тази дума се среща още два пъти на други места с не по-малко некомплементарно значение.

Показателна е грешката на Аджароглу и при третирането на **хайдут(ин)** и **хайдук** в българския език. Той не ги разграничава по адекватен за българския език начин:

hayduk унг. Хайдут. 1. В миналото, унгарски войник; 2. Днес, служител в унгарско държавно учреждение; 3. Хървъз [грешка, вер. *hirsiz*, хърсъз – крадец].

haydut, haydut(in) унг.-ар. 1. Обирджия, крадец, разбойник; 2. *ист.* Четник, през османския период излязъл в планината четник.

Хайдук у нас никога не се е използвало нито за унгарски войник, а още по-малко за служител на унгарско държавно учреждение. Доста непохватно звучи и маркираното като историческо значение **хайдутин** като „четник, през османския период излязъл в планината четник“. Да направиш такива грешки, означава, че не си наясно с основополагащо разграничение за историята на Българското възраждане и борби за национално освобождение, а така също, че не си се потрудил или дори нарочно не си последвал начина на тълкуване в българските тълковни речници, където разликата в начина на осмисляне на двете думи се проследява последователно в речник след речник от Освобождението насам, но най-показателна с оглед на своята огледална структура е тя в РБЕ:

хайдук (тур.-мадж.). *нар.* 1. Крадец, разбойник. *Мене ме обра онзи хайдук, Лянката, всичко ми взе.* Йовков. 2. *остар.* Хайдутин (в 1 знач.). *Мургаши е бил в онова време, в героическата епоха на българина роб, люлка и свърталище на юнаците: планинските хайдуци наши там са намирали прибежище.* Вазов.

хайдутин (тур.). 1. *истор.* Народен закрилник и борец с оръжие в ръка срещу турските потисници през време на робството. *Водил бе Чавдар дружина / тъкмо до двацет години, / и страшен беше хайдутин / за чорбаджии и турци, / ала за клетки сиромаси / крило бе Чавдар войвода!* Ботев. 2. Крадец, разбойник. *Конете ми ги няма. Конете си искам аз, от тебе ги искам, знам те аз. Хайдутин с хайдутин! Аз ще те науча тебе! Йовков. Ти нима за добро си дошъл – викаше Божан. – И ръка ще вдигаши, а! Разбойник, хайдутин!* Елин Пелин (РБЕ/РВЕ 1977–).

Това, което не проличава по еднозначен начин от РБЕ, е обстоятелството, че от определен момент нататък в историята на българския език огледалната структура на значенията на **хайдук** и **хайдутин** се нарушава, като превес в първия случай взема значението „разбойник, крадец“, докато във втория става въпрос за „човек, който с оръжие в ръка търси възмездие за причинени несправедливости и насилие от османски управници, турци и чорбаджии“. С течение на времето за **хайдутин** надделява митологизираното „народен закрилник и борец с оръжие в ръка срещу турските потисници през време на робството“. Това значение постепенно засенчва оригиналното до равнището то днес трудно да се поддава на компактно ретроспективно формулиране, както се вижда от прегледа в Стаменов/Stamenov (2011, 418–436). Поучително би

било да се преведе митологизираното значение на турски, за да се провери как биха реагирали на него турските читатели на речника. Но не бихме могли да очакваме подобно нещо от Аджароглу, както проличава от приведеното негово тълкуване на *haydut*.

Вижда се, че не можем навсякъде да виним съставителите на ГХС/GHS (2002) за грешки по отношение на маркировките и тълкуванията на придобили пейоративност заемки, но все пак това е правилото (за детайлни съпоставки вж. Стаменов/Stamenov 2011, като за целта се ползва изборният показалец на турцизмите, обсъждани в тази книга). На този фон от Аджароглу може да се очакват само допълнителни обърквания и недоразумения.

8. Основни типове грешки при селекцията и тълкуването на думите в речника

Идентифицирането на основните типове грешки, които е направил съставителят при компилацията на речника, представляват съществен интерес от две основни гледни точки. На първо място, това е с оглед критиката на тази публикация, тъй като става въпрос за труд от страна на непрофесионален лексикограф, който се е стремил не само с позволени, но най-вече с непозволени средства максимално да преувеличи значението на турцизмите в историята на българския език и култура. На второ място, на този фон ще се постарая да представим предизвикателствата, на които такъв необикновен по своя жанр речник би трябвало да отговори, за да може да представи турцизмите в българския език във вид, който да е едновременно адекватен и подходящ за ползване от страна на турци, които в огромното мнозинство от случаите не знаят български език, а така също и да отговаря на проблемите, с които се сблъскват преводачите от български на турски.¹²

8.1. *Проблеми, свързани с неразграничаването между дума и нейни фонетични варианти при формиране на словника на речника*

Независимо че Аджароглу директно е изкопирал от ГХС/GHS (2002) 11 344 „думи“, които са и „истинските“ турцизми в неговата селекция, обърквания при него се получават и при тях, и то не по една, а по няколко раз-

¹² Тези проблеми са дотолкова специфични, че се стига до големия парадокс дадени турцизми, тъй както са използвани в български текст, да стават непреводими на турски именно поради наличието им в турския! В подобни ситуации преводачът се оказва в патова ситуация – от една страна, би било явно подвеждащо да ги използва, а от друга страна, той не може да намери оправдание да ги замени с други, след като налице в оригинала са тези – като срещне българското **дЪонме** „потурнак; ренегат“, какво да търси като преводно съответствие, ако не *dönme* „приел исляма“? Сложи ли го обаче, стига се до явно преиначаване.

лични линии. Най-впечатляващи, за да не кажем фрапиращи, са грешки от рода на включване в една и съща редица от варианти на дадена дума на словообразователна и фразеологична основа на свършено различни думи. Така например е случаят с *hap*, *hapçe*, *hapka*, *hapna/hapvat*, *hapya*, *hapya se*. Свързването на *xan* и *xanя* поради съвпадението на форманта *xan-* се дължи на груба грешка на съставителя. Между тях няма нищо общо освен случайното звуково съвпадение на споменатия формант. Това се вижда и с невъоръжено око от турските преводни съответствия, които самият Аджароглу предлага. Докато за **хан**, **ханче**, **хан хинин** и **горчив хан** налице в тълкуванията е турското съответствие *hap*, за двата глагола в различни негови форми *xapna/xapvat* и *xanя/xanя se* това по най-очевиден начин не е така. В подобни случаи той явно е решил да прояви самоинициатива извън наличното в ГХС и резултатът е плачевен.

Връзката между фонетични варианти и основен вариант на дадена заемка е дадена непоследователно, а не както това е направено в ГХС, очевидно отново с цел да се увеличи броят на регистрираните турцизми. Понякога вариантите отправят към възприетата за основа форма, за да се прочете нейното тълкуване, но в други дефинициите се повтарят и при основния вариант, и отделно. При това положение се получават куриози, които могат само да объркат потребителите на речника:

gazyu, *gazyu*, *gizye* diy.: Gaz yağı; reksiz ya da açık renkte, ham petrolün 150-250 C0ler arasında eritilmesinden elde edilen bir akaryaktır.¹³

gazyu: Bak. *gazyu*.

gizye: Bak. *gazyu*.

Както се вижда, *gazyu* се оказва идентично на самото себе си, като за целта е повторено като две различни лексикални гнезда, второто от които отправя към първото. Първото *gazyu* със свои фонетични варианти, които този път, за разлика от много други, са изредени в рамките на едно и също лексикално гнездо, е копирано буквално до буквата от ГХС/GHS (2002), където то е представено по следния начин:

[гáзя] гáзйе, [газйá] гъзйé *мн. диал.* Течност за горене, газ.

В квадратни скоби в този речник се дават реконструирани форми, а това означава, че **газя** и с двете ударения не е регистрирана като такава никъде в актуална употреба. В случая като източник, откъдето думата е била ексцерпирана, е цитиран диалектоложки труд на Бояджиев/Boyadzhiev (1971, 226), но в него откриваме следната информация:

¹³ Речниковите гнезда се възпроизвеждат според оригинала, включително с грешките на турски в тях.

газйе *мн.* Гас. *Бс ламби, ъз газйе светихме.*

Не е ясно откъде съставителите на ГХС/GHS (2002) са ексцерпирали другата форма **гъзйе**, за да дадат двете реконструирани на тази база словоформи, поставени от тях в квадратни скобки. При това множественото число от събирателното съществително **газ** в облика на броимото **газйе** е явно не книжовно, т.е. е диалектно и остаряло.

Значението на заемката **газ** на турски е идентифицирано в ГХС като *gaz yađı* „газ за горене и осветление“. Но и при това положение Аджароглу съумява да ни подведе:

gaz (Lat.) Gaz; *gaz yađı*, petrol.

Според него *gaz* се оказва заемка от латински, която е навлязла в български с посредничеството на турски. В Милев и др./Milev et al. (2000) обаче тази дума се извежда от английското *gas oil*, преминало в български с турско посредничество. Това изглежда явно по-правдоподобно, като започнем с простата причина, че турският никога не е бил в контакт с латинския. Както констатираме отново и отново, на всяка следваща крачка в „премеждията“ ни с речника грешките се множат по най-различни начини.

8.2. Включване в словника на думи, които не само че не са от османски турски произход, но и не са били възприети у нас през него като език посредник

Добре известно е, че сред турцизмите, които са навлезли в българския език, има значително количество думи от арабски и персийски произход, за чиято рецепция у нас османският турски е изпълнил ролята на език посредник. Но посоченото не значи автоматично, че османският турски е играл тази роля за всички заемки от персийски и арабски в езика ни, а да не говорим за думи от други езици, като гръцки, френски или италиански.

В български и турски има много думи, които приблизително съвпадат по звучене и/или значение, но които не се дължат на заемане от втория в първия. Те попадат в много по-обхватната графа „общи и подобни думи“, при които не се имплицира директно заемане, а споделеност. В такива случаи често става въпрос за паралелно заемане или за интернационализми с различен обхват в историята на езиковите контакти в рамките на балканските езици. Колко далеч може да се простира словникът на общи и сходни думи между два езика, които се намират в дълготраен езиков контакт, ни дава пример речникът на Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva (2007), който наброява за българо-румънската езикова двойка 12 000 румънски и 13 000 български думи, които са общи и подобни. В такива случаи понякога е твърде трудно да се определи по еднозначен начин границата между заемки и споделени думи със съдба, раз-

лична от директното заемане при дадена конкретна двойка езици. Аджароглу обаче никъде не е навлизал в подробности. Неговата стратегия е била сходните и/или подобните думи, които той открива в българския и турския език, да ги включва в своя речник на турцизмите в българския език. Можем само да си представим каква какофония на етимологична и семантична основа настъпва при това положение за всеки, който се опита да се ориентира в този проблем, като ползва неговия речник. За да се илюстрира характерът на проблема, достатъчно ще бъде, както и в други случаи, да приведем по няколко подходящи примера за всеки отделен вид констатирани в това отношение грешки.

8.2.1. Заемки, които се дължат на контактите на българския език в балкански контекст

Значително количество думи, които фигурират при Аджароглу като „турцизми“, в действителност са навлезли в българския език през някой от балканските езици, като понякога по същия този начин те са били възприети и в турски и така са се оказали споделени в двата езика, а не са резултат на заемане в български от турски.

Abanoz се идентифицира като принадлежащ тематично към полето на ботаниката, а траекторията на навлизането му у нас е от персийски през гръцки (срв. БЕР/BER 1971–). На Аджароглу подобна възможност въобще не му идва на ум, тъй като той последователно третира всички думи с персийски произход като резултат на заимстване у нас през турски.

Agiazma е маркирана от съставителя като гръцка по произход и като диалектна по сфера на разпространение в българския език в облика му на хипотетичен турцизъм. Тя липсва в ГХС/GHS (2002) и това само по себе вече е показател, че тази дума може да не е турцизъм, тъй като съставителите на този речник са били по-стриктни в селекцията си. Справка в БЕР/BER (1971–) показва, че *agiazma* липсва и там. Но в такъв случай къде е открил тази дума Аджароглу. Светлина върху потеклото и значението ѝ хвърля РБЕ/RBE (1977–), където думата еднозначно се идентифицира като гръцка заемка със значение в оригинала „светена вода“ и с тълкуване в български „остар. аязмо“, като *аязмо* също е гръцка заемка и значи „извор при манастир или църква, смятан от вярващите за свещен, а водата – за лечебна“. *Agiazma* не се открива в съвременния турски, но налице е сходното *ayazma* със значението „гр. свещен извор, кладенец, аязмо“ (Добрев/Dobrev 2009). Както виждаме, в самия турски тя се разглежда като гръцка заемка, а защо гръцката заемка е трябвало да мине през турски, за да бъде възприета у нас, остава въпрос, на който няма отговор.

Akatsiya според Аджароглу е гръцко-латинска по произход. Милев и др./ Milev et al. (2000) също отправят като етимон към гръцка и латинска дума. Тъй като в турски няма фонема „ц“, след като е заета от френски, тя е приспособена за употреба в звуковия облик *akasya*. Да добавим, че в турски има и

собствена дума със същото значение – *salkim*. Защо при това положение *акация* трябва да е заета от турски, при това и с възстановяване на изгубеното в турски „ц“, остава въпрос наистина с повишена трудност. Не че на български не е била заета при това и оригиналната турска дума **салкѝм**, която в РБЕ/РБЕ (1977–) се тълкува с помощта на една-единствена дума – *акация*.

Akrobat се идентифицира еднозначно като грѝца в Милев и др./Milev et al. (2000). В съвременния турски при това тя не е налице, тѝй като турската дума е *cambaz*, която е персийска по произход и може да значи не само „акробат“, но и „илузионист, факир“.

Musikiyski се дължи на любопитно недоразумение. Неизвестно откъде на Аджароглу е попаднал следният пример от съчинение на Неофит Рилски, който той привежда и превежда на турски: „В монастирското училище ... преподавася и музикалното церковно пение“. Прилагателното *музикалски* се включва от него като турцизъм, като се класифицира откъм произход като грѝц.-араб. Това, което остава да се предположи, е, че от арабски тази дума е попаднала в турски и оттам при българите, които преди това не са имали никаква представа за музика и „музикалните“ неща, които биха могли да бъдат свързани с нея покрай например църковното песнопение.

Че *pergament* (с грѝко-латински произход според Милев и др./Milev et al. 2000) би могъл да бъде сметнат за турцизъм, е, разбира се, чисто недоразумение, на което може да повярва само турчин, който никога не се е сблъсквал с европейски културен контекст. При това тази дума въобще липсва в турски, освен във фразеологичния израз *pergament kâğidi* „пергаментова хартия“ (Добрев/Dobrev 2009), така че не може да се търси и паралелна траектория на заемане. Аджароглу просто е посочил нейния произход като латинско-грѝцки и я е включил в словника си.

Идентификацията на *amin* като турцизъм е едно от „върховете постижения“ на Аджароглу по отношение на възможностите му да припознава заемки в българския език като турски по произход, при това на религиозна основа (след като на български се използва единствено в рамките на християнския религиозен ритуал). Траекторията на „турцизма“ е трасирана от Аджароглу от иврит през арабски, предполага се автоматически оттам през турски (тѝй като българския никога не е бил в директен контакт с арабски) и до български. Остава само да се обясни след приемането на християнството у нас през IX в. каква дума са използвали българите по време на християнските ритуали и при молитва, преди в края на XIV в. да дойдат по нашите земи османците и да донесат със себе си *амин*. Само от този пример бихме могли да си направим изводите на какво равнище са познанията на Аджароглу по българска културна история.

Џокоу еднозначно се идентифицира у нас като заемка от румѝнски език (вж. РБЕ/РБЕ 1977–; БТР/ВТР 1994). Аджароглу му приписва тюркски произход, какѝвто не е невъзможно тази дума да има, ако се трасира нейният произход обратно във времето в самия румѝнски, но нейната евентуална тюркска

генеалогия не е доказателство само по себе си за хипотетично посредничество на турски в облика ѝ *çokau*, за да бъде думата причислена към заемките от османски турски в българския език.

Думата *mamaliga* се слави с това, че и неспециалистите лингвисти знаят, че е заета в български от румънски. Но тъй като тя е споделена и в турски, за Аджароглу и тя се оказва турцизъм в българския език.

Интересен случай на споделеност представлява *mangiz*, която намираме на страниците на Аджароглу като турцизъм. Според БЕР/BER (1971–) думата еднозначно е ромска и произхожда от ромския глагол *mangav* „искам; прося“, т.е. началното значение на производната дума е „изпросено, прося“. От ромски тя бива заета както в българския жаргон, така и в турското арго. Както се вижда, споделеността може да идва не само по линията на европейските езици или на интернационализми, които по различно време са проникнали по свои пътища в български и турски, но и поради наличието на споделено малцинство и/или в рамките на балканския езиков съюз.

8.2.2. „Турцизми“ от европейски езици, които са били възприети в българския език не през турски

Голяма е бройката от думи, които са се оказали споделени в български и турски, тъй като са били заети паралелно и независимо един от друг във всеки от тях (било директно от съответния европейски език, било с посредничеството на някой от балканските езици). Аджароглу е включвал всички такива случаи, които му се е удало да идентифицира, като „турцизми“, като по този начин претендира, че османският турски е изиграл ролята на език – посредник на културното влияние (в което и се състои подвеждащата инсинуация).

Да започнем с *alafraŋga* и *alaturka*, които ги има в ГХС/GHS (2002), и затова има своите основания. Милев и др./Milev et al. (2000) идентифицират *алафранга* като италианска по произход, дошла у нас през гръцки (вж. също РБЕ/RBE 1977–). Формираната по аналогичен начин **алатурка** „1. прил. неизм. който е като у турците. 2. нареч. остар. по начин, както е при турците; по турски“ е дадена като италианска по произход, но според (РБЕ/RBE 1977–) тя за разлика от предната е преминала през турското *alaturka*. И двете думи са регистрирани в речниците на съвременния турски език (вж. Добрев/Dobrev 2009), но това само по себе си не е аргумент, че и двете са преминали през турски, за да бъдат възприети в българския език. Това би могло да стане и през гръцки, както посочва и Илчев/Ilchev (1974). В БЕР/BER (1971–) двете думи се анализират чрез идентификация в тях на предлог *ala*, чийто произход е италиански или френски (*alla* или *à la*), а са навлезли у нас през гръцки. При това противоречиво според различните източници положение по-подходящо би било да ги квалифицираме като думи, споделени в български и турски, а не като турцизми.

Polis е колкото забавен, толкова и скандален посвоему случай. Аджароглу идентифицира думата като турцизъм, който има гръцко-френски произход (?). В съвременния турски думата значи „полицай“ и се посочва като френска по произход (Добрев/Dobrev 2009). Същински любопитното ни предлага ГХС/GHS (2002), откъдето Аджароглу копира. Там тя е изтълкувана като „остарява за измъчване в затвор, карцер“. Неконсеквентно в ГХС твърдят, че думата също се смята за директна заемка от френски в българския език. Ако това е така за *полицай* или *полиция*, това е явно невярно за значението „карцер“, приписвано ѝ като турцизъм и открито в рядък диалектоложки източник. Самата *карцер*, между другото, е латинска по произход и е влязла в българския език през руски или немски (РБЕ/RBE 1977–). Като „стая за измъчване“ можем да предположим, че **полис** е била налице, ако въобще, в османски турски в езика на заптиетата и т.н., но това подлежи на проверка в турски етимологически източници.

Според Милев и др./Milev et al. (2000) генеалогията на *бензин* в български е в обратен ред от френското *benzine* през латинското *benzoe*, идващо от арабски. С други думи, Аджароглу ѝ е „поправил“ траекторията на етимологията на включения от него *benzin*, след като източникът е арабски, през турски до български. Според неговата логика всяка дума, която е споделена или сходна в български и турски, получава своето родословие с оглед на възможностите да бъде заета от турски като език посредник и оттам да се окаже турцизъм.

Подобно е положението по същата тази линия на такива думи като *алгебра/algebrichen* и *алхимия*. В БЕР/BER (1971–) родословното на *алгебра* се тълкува по следния начин (отново в обратна посока): от руски и немски през средновековен латински до арабски от IX в. За *алхимия* положението е сходно – от арабски през средновековен латински (като език на европейската наука по това време) (Милев и др./Milev et al. 2000). Това, че те са с арабски произход, не ги прави турцизми, т.е. не трябва да се приема от само себе си, че те са навлезли в българския език през турски, дори и да съществуват в него, още повече като се има предвид, че по никое време в историята на българската наука и образование влиянието и заимстванията не са били от турски. Те винаги са вървели по европейска линия поради простата причина, че в своята история Османската империя постепенно натрупва най-големи дефицити именно в областта на образованието и науката. Дори когато става въпрос за класическата арабска и иранска наука, нейните резултати и понятиен апарат навлизат не през турски, а през различни европейски езици (както това е при споменатите *алхимия* и *алгебра*).

По-големи колебания има при обсъждането на съдбата на други думи. Така *domino* еднозначно е заемка от италиански. Въпросът е откъде е преминала, за да стигне до български (макар и че директно заемане не е напълно изключено). БЕР/BER (1971–) предполага, че за език посредник е послужил

гръцкият, но включва в скобки и предположението това да е бил турският, особено що се отнася до играта *домино*. Не по-малко интересно обаче е откъде Аджароглу е извлякъл в случая три различни тълкувания на тази дума, след като в РБЕ/RBE (1977–) те са разпределени между два омонима, първият от които с три значения, а вторият – с две. Най-вероятно изглежда това да е БТР/BTR (1994), където се прави подобно разграничение между три различни значения на думата, но тук думата изрично е посочена като италианска по произход. В ГХС/GHS (2002) *домино* въобще липсва, т.е. не е включена като турцизъм в него. В съвременния турски се разграничават два омонима – единият за „домино (игра)“, а другият – за „домино (маска за очите)“ (Добрев/Dobrev 2009). В случая интересът ни се подклажда не толкова от желанието да разберем има ли някакъв шанс *домино* да се окаже турцизъм, пък дори това да е само за едно от неговите значения, колкото да открием какви други източници Аджароглу е използвал за тълкуването на турцизмите в българския език, когато дадена дума не е налице в ГХС/GHS (2002).

Albero е заето от италиански, което сам Аджароглу посочва, и значи „дърво“. ГХС/GHS (2002) я маркира като принадлежаща към професионалния жаргон (очевидно на моряците и рибарите) „мачта за платно на лодка“. Думата е остаряла, защото не фигурира при Милев и др./Milev et al. (2000). В случая заемката, както по всичко изглежда, наистина е преминала през турски в български по линията на рибарската терминология, което се маркира по подходящ начин в БЕР/BER (1971–), като се посочва, че идва от италианското *albora* „венец“ през турското *albora* „вид мачта“. Така че Аджароглу в случая е прав, но това не е негова заслуга, а на съставителите на ГХС/GHS (2002), откъдето той копира.

Банда, която в българските речници се маркира като заета от италиански, фигурира при Аджароглу като италианско-немска по произход. След като това е така, защо въобще е влязла в словника? Няма аргументи и обяснения по този въпрос. Да добавим, че в ГХС/GHS (2002), където са филологически изрядни в това отношение, тази дума я няма, т.е. за да я включи Аджароглу, трябва да е прибягнал отново до логиката, че след като дадена дума е споделена в български и турски, тя трябва да е дошла у нас от или през турски.

Kolona е любопитен пример, тъй като Аджароглу е припознал като турцизъм само едното от нейните две значения „1. стълб (на сграда). 2. воен. вид строй“, а именно второто. В БЕР/BER (1971–) се посочва, че и двете значения достигат до български от руски през италиански или немски, за да се стигне до езика донор, в случая латински. Странното е, че в съвременния турски за „вид строй“ подобна дума с това значение липсва. За *колона* в първото ѝ значение на български налице е *kolon* (маркирана като заемка от френски), а за второто – фразеологизираното *kol nizami* „воен. походна колона“ (Добрев/Dobrev 2009).

Не е ясно как *palanka* е попаднала в селекцията на Аджароглу, тъй като тя не фигурира в ГХС/GHS (2002), като е посочена при това като унгарска по произход. В самия турски тази дума съществува със същия правопис и значи

„паланка (пръстено дървено укрепление)“ (Добрев/Dobrev 2009). РБЕ/РВЕ (1977–) тълкува *паланка* като „*остар.* селище от градски тип без административни функции“ и я идентифицира като италианска по произход. Заемането у нас е от италиански на *palanca*, която по своята генеалогия води до народния латински (БЕР/BER 1971–). Както по всичко изглежда, думата от народния латински е пътувала по различни траектории, за да попадне в български и турски. В последния език тя очевидно е била заета от унгарски със специализирано значение, което не противоречи по принцип на това, достигнало до българския език. Подобни разграничими генеалогии на заемане съвсем не са единични случаи в смесения балканско-османотурски контекст и поради тази причина представляват определен интерес не само за етимолога и/или историка на българския език. Добре би било те да намерят място в систематизиран вид в определен тип съпоставителен речник, но Аджароглу със сигурност не е най-подходящият автор, който би могъл да допринесе за целта.

Достигахме и до *poğaça*, която според Аджароглу е с италиански произход и би трябвало да е преминала през турски, за да стъпи на българска земя. Според Добрев/Dobrev (2009) такава дума на турски няма. В РБЕ/РВЕ (1977–) *погача* се припознава като заемка от италиански през сръбски „1. кръгъл хляб от бяло пшеничено брашно; пита. 2. *прен.* обредно посещение на жени в дома на новородено, за да се види бебето, като се прави гошавка и се носят подаръци; пита. 3. *диал.* баница; млин, тутманик, плакеда“. В този случай Аджароглу като че ли е ползвал отчасти РБЕ или друг подръчен български речник, за да изтълкува значенията ѝ: „*ит.* 1. вид солена пита, в която се слага сирене, кайма и др.; пай. 2. *диал.* питка, баница. 3. голям кръгъл хляб от бяло брашно: бяла погача“, но пропуска при това второто културноспецифично, доколкото то не намира очевидно съответствие в турската култура.

Следващо недоразумение е *калицун* „висока до коленете обувка от аба“ (Илчев/Ichev 1974), която е италианска и е навлязла в български през гръцки, но е представена от Аджароглу като италианска, влязла в български през турски (очевидно отново според логиката, че след като е споделена в турски в облика *kalçın*, трябва да е дошла у нас през този език).

Дивото куче *dingo* е било заето у нас от английски, а статусът му днес би трябвало да се тълкува като такъв на интернационализъм. Нямаме никакви основания да твърдим, че първите му употреби са били с посредничеството на турския език, както това прави Аджароглу, като го включва в речника си. Много по-реалистично е и тази дума да се разглежда като споделена в български и турски, а не като заемка от единия език в другия.

Всекидневният в употреба *domat*, името на който е дошло в Европа през испански (заедно с референта от Южна Америка), също е достигнал до нас по неизяснен докрай път. Може да се спори дали е припознат на български през гръцки, или през турски (в ГХС/GHS 2002 го включват като турцизъм).

Karandaş намира място при Аджароглу, но в действителност е зает от руски. Думата по произход е френско-швейцарска по името на основателя на

компания за моливи *Caran d'Ache*. В съвременния турски не се открива (Добрев/Dobrev 2009). Евентуалната закачка се заключава в това, че има близка по звучене тюркска дума *karadaş* „черен камък“, за която се твърди, че е била заета в руски, но това не се потвърждава при по-внимателни етимологични изследвания (вж. БЕР/BER 1971–). В РБЕ/РВЕ (1977–) думата е маркирана като остаряла и е онагледена с пример от Захари Стоянов:

- (2) Един **юзбашия** ... с *карандаш* в ръка чертаеше върху една хартия местността на М. Камак и разположението на въстаниците и войската (З. Стоянов, ЗБВ III, 144).

Описанието е от „Записките“, от промеждията на „летописеца“ в ловчанския затвор, т.е. отправя към епизод отпреди Освобождението, което би трябвало на теория да увеличава вероятността заемката да е турска, но е написано не по-рано от 1884–1886 г., по времето, когато България е под най-силно директно руско влияние (1878–1886).

Pasaport изглежда обърквашо в селекцията на Аджароглу. Той е посочил, че думата по произход е френска, а иначе я е копира от ГХС, където отправят без обяснения от своя страна към БЕР (1971–). В последния речник се посочва, че *паспорт* е заета директно от френски, а вариантът *паспорт* има за образец италианското *passaporto*, достигнало до български през турското *pasaport*. Това е документ, който по османско време е бил издаван за преминаване на държавната граница на Империята, както това се описва например в знаменития случай със самоубийството на Ангел Кънчев на 5 март (стар стил) 1872 г. в Русе (Стоянов/Stoyanov 1977, 80–82). Иначе документ за самоличност като такъв не е съществувал по османско време до освобождението на България. За пътуване в рамките на Империята извън мястото на постоянно пребиваване през XIX в. се е издавало т.нар. **тескере** „пътен лист (един вид тескере)“ (ГХС го приравнява в своето тълкуване към паспорт, което не е вярно; подвеждаща в това отношение е и дефиницията в РБЕ/РВЕ 1977–).

Ако трябва да обобщим характерното за навлизането на думи от европейски езици в българския език преди Освобождението, става очевидно, че и в България, и в Османската империя е налице стремеж към европеизация през историческия период, наричан епоха на реформите (1839–1922). При това положение най-непредставимото в българския културен контекст е това да се случи по вторичен път, т.е. чрез посредничеството на османската култура. Не че в други случаи българската култура не ползва „вторични канали“ за импорт на европейска култура – от западноевропейска през централно- или източноевропейска. Така определени аспекти на водещи западноевропейски култури проникват у нас през гръцката, руската, а по-късно и от полската или чешката. Подобно нещо изглежда обаче немислимо, що се отнася до османската (освен в традиционни **занаяти** като корабоплаване и рибарство, където е налице гръцка и италианска по произход лексика, преминала през турски).

8.2.3. Думи, които са навлезли у нас от/през руски

Налице са също определена бройка думи, които са навлезли у нас през руски, но имат тюркско-татарски корени. Всички тях Аджароглу, доколкото е бил в състояние да ги открие и идентифицира, е причислявал към „турцизмите“ в българския език.

Пример за такава дума е *balagan*. Тя въобще липсва в РБЕ/РВЕ (1977–), което според начина на работа в този речник трябва да означава, че тя не е била открита в употреба в голям корпус от текстове от различни епохи от историята на българския език. Милев и др./Milev et al. (2000) я идентифицират като заемка от турски. ГХС/GHS (2002) обаче не я включва в словника си. Илчев/Иchev (1974) пък я дефинира като заемка от руски в смисъл на „панаирска барака“. Единственият пример, който той привежда в подкрепа на наличието на тази дума на български, е от произведение на Иван Вазов:

- (3) За простия народ са построени нарочно *балагани* – грубошарени бараки – на Царицин луг, обикновено място на народните увеселения през Света неделя.

Самият факт, че Вазов на място обяснява какво трябва да значи *балаган*, би трябвало да означава, че тя не е била възприета в употреба дума по това време в българския език. Още повече че се описва епизод, който се разиграва на руска земя, както свидетелства топонимът *Царицин луг*. Примерът на Вазов, с други думи, е в полза на заемане от руски. В съвременния турски тази дума липсва според Добрев/Dobrev (2009). Не става става ясно откъде Милев и др./Milev et al. (2000) намират толкова подробно нейно описание, за да го припишат на същата дума и на български: „1. лека временна постройка от дъски, за театрални, циркови и естрадни представления. 2. театрално представление с примитивна сценична техника. 3. временна дъсчена постройка на стока“. Подобни значения тази дума има на руски, където тя се посочва като заемка не от турски, а от татарски, по-общо от тюркските езици или от персийски. Фасмер/Fasmer (1986) все пак приема, че тя е била възприета от турски, като е персийска по произход. Дори и да приемем неговата етимология, от това не произтича автоматически, че *балаган* е била възприета от турски, а не от руски. Достатъчно е било практиката да се издигат временни постройки за представления да не е била популярна по българските земи, за да не бъде заета преди Освобождението турската дума, с която те са се именуvalи. Тя намира място като оказионализъм под руско влияние.

За *balalayka* обаче подобен спор се оказва излишен. Тя е еднозначно маркирана в нашата речникова традиция като заемка от руски (срв. Милев и др./Milev et al. 2000). Референтът ѝ при това е „триструнен руски народен музикален инструмент с триъгълна форма на корпуса“ (РБЕ/РВЕ 1977–). Как при

това положение думата би могла да се окаже турцизъм, остава неразрешим проблем. Подобно е положението с *başnya* на Аджароглу. За тази дума РБЕ/РВЕ (1977–) посочва, че е остаряла, книжна, значи „кула“ и е заета от руски.

Барабанджия също е включена без всякаква маркировка и логика. *Барабан* у нас се идентифицира като заемка от руски (БТР/ВТР 1994; Милев и др./Milev et al. 2000), а в етимологическия речник на руския език на Фасмер/Fasmer (1986) тя се тълкува като заемка с тюркски (а не турски) произход. По този начин единственият възможен мотив тя да намери място сред турцизмите остава наличието в нея на тюрската по произход наставка **-джия**.

Çudak на Аджароглу се смята у нас за заемка от руски (РБЕ/РВЕ 1977–). В етимологичния речник на Фасмер/Fasmer (1986) *чудак* липсва, но е налице *чудо*, което се идентифицира като старославянско и оттам старобългарско по произход. Евентуалната му етимология води назад във времето към старогръцки и староиндийски, т.е. не се откриват никакви податки за по-стар тюркски корен. Че налице в турски евентуално е *çudak* (който между другото липсва в големия академичен речник на Добрев/Dobrev 2009), не представлява аргумент в полза на заемане от турски поради простата причина, че думата е била налице в облика на *чудо* и *чудити* още в старобългарски, а възприемането ѝ у нас е на базата на употребата в руски на производното *чудак*.

Kavör би трябвало да представлява фонетичен вариант на *ковьор*, което е остаряла заемка от руски за „ръчно или фабрично изработена, обикн. цветна тъкан, предназначена за окачване на стена или за застилане на пода; килим“ (РБЕ/РВЕ 1977–). Тъй като думата я няма в ГХС/GHS (2002), не е ясно откъде я е ексцерпирал Аджароглу. А-кането в първата сричка в неговия вариант *кавьор* на стандартно възприетото на български още повече накланя везните в полза на заемка от руски (тъй като така то се произнася в него), както и значението „килимче за украса на стена“ (БЕР/BER 1971–), което като начин на употреба на референта не е било широко разпространено в този си вид в България. Фасмер/Fasmer (1986) свързва руския *ковер* с българския *губер* и посочва различни възможности за етимологично тълкуване, като на първо място са възможностите за кипчакско или тюркско потекло. Вероятно това и е поблазило Аджароглу да го включи в своята селекция.

Kolbas изглежда на пръв поглед явно неправдоподобен пример, дори Аджароглу да се е погрижил (непонятно защо в този случай за сметка на всички възможни други) да я маркира като тюрско-тюркско по произход. На нас подобна двузначност може да се струва непонятна, но трябва да се има предвид и обстоятелството, че в самия турски маркировката *Türki*, която той използва в случая, може да отправя към омонимните (за нас) *Türk* „турци, турчин“ и *Türk* „тюрки, тюрк“ (Добрев/Dobrev 2009). При това положение ясно се вижда на какво се дължат езиковите основи на пантюркизма, както и респективните негови геополитически аспирации. На тази омонимна двойка от думи стъпва и убеждението на Аджароглу, че заемките в български с

тюркски и турски произход трябва да влязат на еднакви основания в речника му. Що се отнася конкретно до *колбас*, съставителят е включил в гнездото му като негови производни *колбасарница*, *колбасар*, *колбасарски*, *колбасарство* и **колбастъ*. Последното не представлява дума на български и е трудно да гадаем какъв е бил образецът, спрямо който е реализирана тази грешка. Съставителят неконсеквентно включва веднага след заглавната дума *kolbas* отделно и *kolbasnitsa*, въпреки че непосредствено преди това е изредил 6 производни в рамките на същото лексикално гнездо. РБЕ/РВЕ (1977–) го посочва като заемка у нас от руски със значение „хранителен продукт от мляно месо и подправки, напълнени обикн. в черво; салам“. Фасмер/Fasmer (1986) обаче извежда руската дума *колбаса* от турското *külbasty* „печено месо“ (за сравнение: в съвременния турски *külbasti* значи „пържола на скара (без кост)“; вж. Добрев/Dobrev 2009). Само че в БЕР/BER (1971–) са представени още поне 9 алтернативни етимологии, които не предполагат турски като език донор. С други думи, има някакъв шанс думата да е с турско потекло някъде назад във времето, но дори това хипотетично да е така, тя не е влязла в българския език от него, така че се изправяме пред въпроса е ли „турцизъм“, влязъл през руски у нас, резултат на руско или турско културно влияние. Турско-ориенталският модел ни е добре известен от **суджуците** и **пастърмите**, но *колбас* не би трябвало да фигурира по същата тази линия.

8.2.4. Думи, които са идентифицирани като „турцизми“ поради различни по своя характер грешки

Има също значителен брой случаи, когато дадена дума е обявена от Аджароглу за „турцизъм“ благодарение на грешка от негова страна, която се отнася до начина на идентификация на звуковия ѝ облик и/или приписаното значение.

За *buynak* Аджароглу неподходящо отпраща към *bunak* „изглупял човек, тъп човек“. В случая ГХС/GHS (2002), откъдето той е взел звуковата форма на думата, идентифицират **буйенак** като вариант на друг турцизъм – **буанак** „диал. буен, стихийен дъжд“. При Аджароглу става въпрос, с други думи, за грешка въз основа на прилика на фонетична основа. Той няма квалификацията и не ползва източници, с оглед на които да е в състояние да сличава словоформи с лексеми, а зависи в подобни случаи изцяло от ГСХ. Така че, когато сбърка, ползвайки него, той няма, а и не търси, алтернативен начин да контролира възможността за поява на грешки по тази линия.

За *çamcasliya* не става ясно къде Аджароглу е открил тази дума, използвана на български, тъй като той не посочва източниците на своя словник. Случаят се оказва неразрешим и от турска страна, тъй като той посочва като евентуален етимон и тълкуване на хипотетичната българска заемка неоткриваемата във всички наръчни речници на турския език турска дума *çamcash*,

включително в ТДК.¹⁴ Случаят е посвоему впечатляващ, тъй като неясно откъде изнамерената „заемка“ се тълкува с помощта на неоткриваема в самия турски език дума.

Sanka/canga/cenka е копирана от ГХС/GHS (2002). Съставителите на последния речник заимстват тълкуването „овощно дърво, вид слива, с жълти, червени или синкавочервени топчести плодове“, макар не дума по дума, от РБЕ/RBE (1977–), но пропускат да направят разграничението между него и второ значение, маркирано там – „плодът на това дърво“. Аджароглу, който следва в общи линии тълкуванията от ГХС, повтаря дефинициите оттам, без да се потруди да ги свери с български тълковни речници, макар те да фигурират в неговата библиография. *Sanka* той тълкува по следния начин: „*can eriği* (т.е. турското понятие за джанка), дървото и плодът; малка, кисела слива“. Тази негова стратегия на „предаване със свои собствени думи“ е валидна не само в конкретния случай, но е прокарана систематично. Никъде не личи по еднозначен начин той да е ползвал големите български тълковни речници, например РБЕ/RBE (1977–). При ГХС/GHS (2002), където източникът на тълкуванията на български по правило се посочва, е много по-лесно да се провери и идентифицира евентуалният източник или източници на извършените грешки и недоглеждания.

Dori, т.е. *doru*, се прави опит да бъде изведено от турското *doğru*, което като прилагателно значи „равен, прав“, а като съществително – „истина, правда, правота“ (Добрев/Dobrev 2009), докато на български има явно несъотнесими значения като частица, наречие и съюз. Очевидно става въпрос за приблизително съвпадение в звуковата форма и нищо повече. В БЕР/BER (1971–) тази дума се идентифицира или като собствена, или като заета някога от сръбски.

Тъй както е транскрибирана, *jurulka/журулка* на Аджароглу въобще не се открива в никакъв речник или корпус на български език. Едва след сериозно търсене и в речници, и в интернет се оказва, че най-близката до нея, която намираме, е *джурилка*. При нея пък проблем е, че тя не излиза като заглавна дума в РБЕ/RBE (1977–), така че, за да я намери, човек трябва да попадне на *джуруляк*. За целта помага интернет, където в лексикална база данни, поддържана очевидно от ентусиасти, намираме: „Дървена бъркалка за джуркане на варен боб, коприва, спанак и др., за да станат на каша. Джурулякът обикновено представлява част от клон (ок. 30 см), най-често боров, с късо отрязани в единия край разклонения, които при въртене размачкват варивото. Джурулякът може да бъде направен и от 4 влизащи една в друга дъсчици (перки),

¹⁴ На интернет страницата на *Türk Dil Kurumu* (ТДК, Институт за турския език; www.tdk.gov.tr/) са достъпни електронните версии на официалните речници на турския език – тълковен, речник на турските говори и диалекти, на специализирани термини и т.н.

които образуват квадратна дупка; в нея се прикрепя отвесна дървена дръжка. При въртене на дръжката между двете длани дъсчиците играят роля на перки за разбиване. Приготвените ястия се наричат джуркани: джуркан боб, джуркана коприва и др.“ (www.bgjargon.com/word/meaning/джуруляк, джурулка; 12.04.2017). Объркващото в случая обаче е, че цитираният сайт е посветен на българския жаргон, докато **джуруляк** явно е диалектна дума: „1. права пръчка с кръстати перки в единия край, с която се разбива варена коприва, боб и под.; джурилник, джурилка, джурул. 2. *прен. пренебр.* простак, селяндур“, като тя не е отбелязана като заемка въобще (РБЕ/РВЕ 1977–). По-скоро второто преносно и пренебрежително значение на тази дума, а не първото, би трябвало да влезе в речник на българския жаргон, но него го няма нито в цитирания сайт, нито при Армянов/Армянов (2001), където налице е само *джуркам* в смисъл пък на „гладувам“. Това последното обстоятелство ни навежда на мисълта да проверим в РБЕ/РВЕ (1977–) за *джуркам*, където за нея откриваме: „*разг.* разбивам на каша варена коприва, боб и подобни с джуруляк или с дървена лъжица“. Там тя се идентифицира като заемка от румънски (вж. също БЕР/BER 1971–). При всички положения сигурно е, че Аджароглу не се е консултирал с който и да е от цитираните източници, тъй като неговото тълкуване на *jurulka* е „*diy. suru; yaуık tokmađı* (Bul. son ek ile)“ (*диал.* бурило, маслобойка (с българска наставка)“.¹⁵ Така че и в този случай Аджароглу не е на правилната следа, дори евентуално да помни *jurulka* от своя собствен турски диалект от Разградско, тъй като и там тя би трябвало да е влязла или директно от румънски, или да е била споделена с български, т.е. посоката на заемане да е била обратна, както е и при други лексикални балканизми.

Проблемът с *geran/геран* е, че Аджароглу я сличава с **герен**, докато на турски налице е само *geren*. В случая той действа, както това правят и в ГХС/GHS (2002), като отправя от **geran** към **geren** и брои два турцизма, но проблемът е, че само едно от значенията на *geran* на български съответства на турското *geren*. Това проличава най-добре, когато се сверят значенията на двете думи на български в РБЕ/РВЕ (1977–):

- геран** *диал.* 1. Кладенец, от който водата се вади с помощта на геранило.
2. Герен (в 1 знач.).
- герен** *диал.* 1. Ниско място край река с напукана суха глинеста почва, което понякога се наводнява. 2. Ливада, поляна край село. 3. Геран (в 1 знач.).

¹⁵ *Curu* я няма в Тюркче Съюзлюк/Türkçe Sözlük (2009) и другите речници на съвременния турски език. На сайта на *Türk Dil Kurumu* (TDK) я откриваме в речник на турските говори, където тя е изтъкувана като: „1. рядко, воднисто (за ядене); 2. улук, курна от дърво или камък; 3. сочен, течен“. Нито едно от тези значения обаче не изглежда да има нещо общо с нашия случай (www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.590f5637765bc0.31524575; 08.05.2017).

Независимо от взаимното пресичане на значенията (най-вероятно поради близостта в звученето) двете заемки имат различен произход. Докато **геран** идва от гръцкото *γέρανος* „жерав; крик“, турцизмът **герен** идва от турското *geren* „напукана, суха почва; запустяла, необработена земя; блатиста местност“. Етимоните, както се вижда, са несъотнесими според своите значения. Поради тази причина на съвременен българин никога няма да му дойде на ум да свърже **герана** „кладенец“ на село с местността **Герена** „необработена, блатиста местност“ в София, където днес се намира стадионът на футболен клуб „Левски“. Всички тези особености, връзки и разминавания не са отразени не само при Аджароглу, но и в ГХС/GHS (2002), така че тълкуването на двете думи се оказва подвеждащо по различни линии за чужденец с турски, който не разпознава кирилската азбука.

Заемката *çerik* е включена от Аджароглу очевидно на базата на ГХС/GHS (2002), където **чепик** е изтълкувано като жаргонното „млад войник, новобранец“. Като източник на думата и значението при тях е посочен Армянов/Армуянов (2001). В турски *çerik* няма, но има *çeriç*, което значи „козле, яренце“ (Добрев/Dobrev 2009). Посочената евентуална семантична мотивация от „козле, яренце“ към „новобранец“ не е невъзможна, но следва веднага да се посочи, за да се избегне явно недоразумение, че остарялото жаргонно **чепик**² няма нищо общо със също включеното от Армянов *чепик*¹ „обувка“, което пък в РБЕ/РВЕ (1977–) е изтълкувано не като жаргонно, а като народно по регистър на употреба със значение „висока кожена обувка“.

Çak на Аджароглу е проблематичен посвоему случай, което проличава от начина на неговото представяне в електронния вариант на РБЕ/РВЕ (1977–):

чак¹ *нареч.* (тур.). 1. За означаване голяма отдалеченост в пространството или времето. 2. За означаване на определен момент, от който настъпва ново положение; едва. 3. За подчертаване на степента, в която се проявява някакво обстоятелство или качество.

чак² *частица*. За усилване, подчертаване; даже, дори.

От начина на маркиране изглежда, че имаме два омонима – наречие и частица – от които само първият е турцизъм. Само че в съвременния турски език употреба на *çak* като наречие, както изглежда, не е налице. Откриваме я само като неизменяемо прилагателно, което е персийско по произход, при това със значение „дрипав, окъсан, опърпан“ (Добрев/Dobrev 2009). Аджароглу все пак намира за възможно да идентифицира българското **чак** с турското *çak*, като му приписва следните значения на български:

çak: *Çak*. 1. В миналото: подобно на следлога “ta” (до, чак до) употребено заедно със съществителни в дателен падеж изразява отдалеченост; 2. едва, още, почти.

Както се вижда от оригинала на турски, второто значение на **чак** на български се приравнява на *ancak/анджак*, което, поне що се отнася до възможните употреби на български, е явно недостоверно, тъй като **анджак** у нас значи „*частица простонар.* за уточнение и подчертаване на нещо; именно, точно, тъкмо“ (РБЕ/РВЕ 1977–). На турски *ancak* е идентифициран от Добрев/Dobrev (2009) като два омонима. Първият от тях се тълкува като „*нареч.* едва, едва-едва; почти“, а вторият – „*сюз* само, че обаче, но, при все това“. При обсъждането на такива случаи, които съвсем не са изключение, как после да не възкликнеш, че се чувстваш изгубен в превода между български и турски в права и обратна посока. Миграцията и промените на значенията и в български след заемането, и в турски с оглед на развитието на самия турски език през последните 150 години са довели до най-големи може би разминавания именно в обсега на т.нар. от Беньо Цонев „неменливи думи и възклици“. Това можем да го констатираме отново и отново при Аджароглу, но за съжаление, при него почти винаги в „мътно огледало“, което трябва всеки път да бъде кръстосано верифицирано, за да бъде „изсветлено“ по адекватен начин.

8.2.5. Скандални и фантастични „турцизми“ с произход от прабългарски, от тюркски езици или с неоспорим славянски произход

Едни от най-скандалните в селекцията на Аджароглу са „турцизмите“, които са с прабългарски или с тюркско-татарски произход в българския език и които той е включвал систематично, доколкото е успявал да открие такива.

Karaguy директно е разпознато от Аджароглу като прабългарско и на тази основа е намерило място в неговия речник. Тази дума е налице в ГХС/GHS (2002), изтълкувана като „вид болест“, като го извеждат от турското диалектно *karagı* „кокоша слепота“, отправяйки към БЕР/BER (1971–). В последния намираме предполагаемия етимон, но се посочва и омоним *karaguy*, който няма турски корен и значи „сокол или ястреб; граблива птица“. Защо при наличието на такива данни, които в най-добрия случай са доста неясни и приблизителни, на думата се приписва прабългарски произход и поради тази причина тя влиза в речника от турцизми, остава реторичен въпрос. Най-вероятно защото в нея се идентифицира хипотетичен компонент *kara-* „черен“, който звучи по турски, и оттам по неизповедим път до „кокоша слепота, невидане на тъмно“.

Подобно е положението с такива „турцизми“ като *dvanş, eth, gimza, hil-bok*. *Гъмза* например е включена на ГХС/GHS (2002) с отправка към РБЕ/РВЕ (1977–), но в последния речник тя не е маркирана като заемка от турски език. Тази дума липсва в съвременния турски език (Добрев/Dobrev 2009). В БЕР/BER (1971–) етимологията ѝ е посочена като „неясна“. Ако аргументът е, че нейното включване като турцизъм е оправдано дотолкова, доколкото нейният

произход е недоизяснен, това едва ли може да се възприема сериозно при липса на каквито и да е други данни или доказателства в тази насока.

Dilom е дума, която не е регистрирана и в най-големия български речник на българския език РБЕ/РВЕ (1977–). Не е ясно откъде я е ексцерпирал Аджароглу, тъй като тя липсва и в ГХС/GHS (2002). Алюзията в случая е най-вероятно спрямо календарни прабългарски изрази от типа на *диллом твирем* (вж. Умленски и др./Umlenski et al. 2005). Напълно неприемливо е подобни думи да намират място в речник на заемките от турски език. Такива са и *капище*, *кърчаг*. Не е пошаден дори княз *Борис I*, чието име се извежда според нашия автор през *Богорис* до турското *boğa* „бик“. Така че „турското“ влияние започва още по време на формирането на Първата българска държава през 681 г. според логиката, че където е налице тюркско влияние векове преди турците да са стъпили на Балканския полуостров, то е турско. По същата тази линия не се е разминало и на *Кубрат*, който е идентифициран като български хан с тюркски, т.е. турски според подхода на Аджароглу произход (!). Но не само. Изтълкувана като произведен турцизъм е и думата *kubratisti* „членове на офицерската организация „Кубрат“ (РБЕ/РВЕ 1977–).

И *boerin/bolyar(in)/bolyarka/bolyarski* се оказват идентифицирани с турското *boyar*, което Добрев/Dobrev (2009) тълкува като навлязло в турски от прабългарски „*праб., ист. болярин*“ по линията на тюркската връзка. В случая Аджароглу обръща посоката на заемане и така се оказва, че ние сме заели *болярин* от турски векове преди турски да влезе в контакт с българския език.

Не по-малко фрапиращи са идентифицираните като „турцизми“ *bilgar*, *bilgareya se*, *Bilgariya*, *bilgarski*, *bilgarştina*, *bilgaro-fil*, *bilgaro-fob*. Според Аджароглу излиза, че *българин*, *България* и техните производни са заемки от турския език! За такива случаи човек трудно намира въобще какво да каже, дори по принцип да е ясно, както вече беше споменато, че съставителят преднамерено брой всички заемки от тюркски произход, включително тези от прабългарски, печенежки, куманско-татарски и под. за „турцизми“.

За *beleg/белег* РБЕ/РВЕ (1977–) маркира „първобългарско“, т.е. че е от прабългарски, и разграничава 9 различни негови значения, което сигнализира за дълбоко по своя характер вкореняване на тази дума в българския език. Дума с подобно звучене липсва в съвременния турски. Най-близко звуково на турски отстои *belek*, което значи „пелени; постелка (за люлка)“, а същинският образец е *belgi* „знак, белег, признак, специфика, специфична особеност“ (Добрев/Dobrev 2009). Не се вижда как при заемане *belgi* може да се превърне на фонетични основания в *белег*. Тя няма в действителност нищо общо с османски турски, дошла е у нас от прабългарски, а в турски е споделена, както това е в монголски и унгарски. Въпреки всичко споменато *beleg* все пак е намерил място в речника на Аджароглу. Тук обаче имаме и една тънкость, отбелязана от ГХС/GHS (2002), които не са сбъркали да включат *белег*, но са включили **белгия** с тълкуването „*диал.* в зидарството – права черта, която

се отбелязва с връв, натопена в боя“, и **белегия** „*диал.* връв, линия за чертане“. И двете отговарят по подходящ начин на фонетичната форма на етимона *belgi*. Както се вижда от тълкуванията, става въпрос не за диалектни думи, а за думи от професионален зидарски, т.е. **дюлгерски**, жаргон. Източникът на тези думи е РБЕ/РВЕ (1977–), където турският етимон се идентифицира подходящо в облика на *belgi* „знак, белег“. В последния речник също се откриват два допълнителни варианта на **белегия** в облиците **белезия** и **белендзия**, които не са намерили място в ГХС и поради тази причина са пропуснати и от Аджароглу. В случая, както виждаме, една и съща по произход дума влиза по два различни пътя в българския език и това трябва по подходящ начин да се маркира. Различни са и значенията, и сферите им на употреба.

Във връзка с обсъждането на *белег* няма как да не квалифицираме думата *belejit*, включен в речника на Аджароглу, като скандален пример. *Бележит* е производна от *белег* и най-вероятно поради тази причина е включена от него в селекцията от турцизми, макар за това да няма никаква логика.

Възмутително изглежда включването на *kavkazka rasa* или *kufiçeska azbuka*. Нямаме вече думи, когато откриваме в речника *kniga*, *razlika* или *kuka*. *Кука* еднозначно се идентифицира в БЕР/BER (1971–) като праславянска. *Разлъка* и *разлъчвам* липсват в БЕР/BER (1971–), но вън от всякакво съмнение са споделени славянски думи (срв. Фасмер/Fasmer 1986). *Книга* пък се обявява от Аджароглу за хунско-аварска по произход (и оттам причислена към турцизмите в българския език). За сравнение в БЕР/BER (1971–) думата се извежда еднозначно от праславянски и е засвидетелствана във всички славянски езици.

И други скандални примери не се нуждаят от какъвто и да е коментар, например *pan-islamizm* или *pan-türkizm*. Мотивацията в случая Аджароглу намира в съставките *-islam-* и *-türk-*, като забравя, че нито една от тях като такава не е турска по произход. Да оставим настрана въпроса, че тези думи са били заети в турски от някой от западноевропейските езици, най-вероятно от френски.

При *brışlan/бръшлян* ситуацията е подобна. Тя е разпозната от Аджароглу от непосочен експлицитно източник като хунско-аварска по произход. По този въпрос БЕР/BER (1971–) се задоволява да изтъкне, че имената на бръшляна в отделните славянски езици не позволяват те да бъдат изведени от обща основа, но славянският произход не се поставя под съмнение, тъй като между всичко друго е налице и в езици, които не са били в контакт с турския по никакво време. Що се отнася до потенциален хунско-аварски произход, достатъчно е да се посочи, че в унгарски, където думата присъства в някаква форма, се смята, че е възприета от сърбохърватски или български.

Gıska спада към най-скандалните примери. Тя е представена в следния вид:

gısak, gıska: Kaz (erkek-dişi).

Няма никакви обяснения или отпратки как и защо нашенската *гъска* и нейният хипотетичен другар, **гъсакът*, са се оказали турцизми. И защо за водеща е избрана мъжколичната форма на тази дума, а не стандартната за българския език женскородова форма, също така и не става ясно.

Думата *hubav* е маркирана от Аджароглу като идваща от езика фарси, а включването ѝ в речника автоматически би следвало да имплицира, че това е станало с посредничеството на османски турски. В случая обаче тя не само че липсва в словника на съвременния турски език (срв. Добрев/Dobrev 2009), но и никога не е минавала през него, тъй като *хубав* се смята, че е заемка от източноирански през монголски в прабългарски, откъдето и е била възприета в българския език (вж. Добрева/Dobрева 2008, 29).

Plug би трябвало също с чиста съвест да причислим към фантастичните „турцизми“ в българския език. Основа за своето твърдение Аджароглу намира в сходството с турската дума със същото значение *pulluk*. При все това той я посочва като руска. РБЕ/РВЕ (1977–) за разлика от него въобще не смята *плуг* за заемка от който и да е чужд език. БЕР/BER (1971–) маркира думата като праславянска, т.е. възможността за турски произход е изключена. Що се отнася до етимологията на сходно звучащата *pulluk*, думата имат етимолозите на турския език.

Следващ пример на фантастично етимологизиране е *ahvam*, *ahna*, който без всякакви обяснения се тълкува като *ah çekmek*, т.е. като съчетание на турскоезично *ах-* + българската глаголна наставка *-вам*. От къде на къде се оказва, че *ах* е турскоезично, а не българоезично или заето от друг чужд език, не става ясно, дори *аh* да е налице в турски, при това в три различни облика: „1. *междум.* ах; 2. *междум.* о-ох, оле-ле! 3. *същ.* клетва, проклетие“ (Добрев/Dobrev 2009).

Не се е разминало и на такава дума като *калина* с вариант *калинка*, която е включена безусловно, т.е. без уговорки, че дори хипотетично би могла да бъде от друг произход. Не само че дума с такъв звуков облик липсва в съвременния турски, но и най-близко звучащата като нея *калинджия* „*диал.* моряк“ идва от турското *kalyoncu* „*остар.* от итал. моряк“ (ГХС/GHS 2002), т.е. това е заемка, която и тя самата не е от турски или тюркски произход. В БЕР/BER (1971–) има регистрирани две различни заглавни думи за *калина*. Първата от тях е със значение „дърво с бели цветове и кичести бели листа“ и е със славянски корен, а втората – със значение „по-малка зълва, която снахата е заварила мома“, за която е била предлагана етимология от прабългарски или печенежки, който е тюркски език, но в никакъв случай не и от османски турски. РБЕ/РВЕ (1977–) предлага четири различни омонима за *калина*, три от които са за цвете или дърво, а последното е за роднинско название, но отново за нито едно от тях не се имплицира турски произход. На този фон включването на думата от Аджароглу в неговия речник и тълкуването ѝ е напълно произволно:

kalina, kalinka Зълва, неомъжена по-малка сестра; с прабългарско-тюркски произход, използва се често и днес.¹⁶

Камшик без заобикалки е идентифицирана като турска, докато в действителност е възприета в български от къпчашки (кумански) (вж. РБЕ/РВЕ 1977–). Такива и подобни примери се намират почти на всяка страница на речника.

8.2.6. Случаи, в които турски действително е играл ролята на език посредник при заемане в българския език

Следва да изтъкнем, че има и заемки у нас, при които навлизането им наистина е станало през турски, дори и тогава, когато те не са персийски или арабски (но това почти винаги са случаи, които са посочени и тяхната етимология е идентифицирана в ГХС, а не се дължат на принос от страна на Аджароглу). Така *alaman* „аламан“ е заемка от италиански (ГХС/GHS 2002), но очевидно е преминал през турски в облика на *alamana*, за да навлезе в българския език като **аламана** „1. голяма рибарска лодка. 2. рибарска мрежа за морски риболов“ РБЕ/РВЕ (1977–).

С подобни случаи се сблъскваме при *dafina, daskal* и *fanariot*. Всички те, макар и гръцки по произход, са били наложени в широка употреба по линията на османски турски там, където български и гръцки не са били в директен контакт помежду си.

Въпрос на алтернативни генеалогии представлява включването на остарялата дума *musandra*. В самия турски тя е налице в облика *musandira* и значи „ниша (в стая, за завивките); стенен нар“ (Добрев/Dobrev 2009). В този речник тя е маркирана като заемка в турски от гръцки. *Мусандра* според ГХС/GHS (2002) значи „*дуал*. 1. долап с дървен капак в стена за дрехи. 2. кухненски долап“. Тук коректно се посочва, че думата е смятана и за заемка от гръцки. Аджароглу в случая не следва буквално тълкуванията в ГХС, а добавя и трето, което обаче разграничава от първото достатъчно условно:

musandra (грц.) *дуал*. 1. В къщите – място, където се поставят завивките за спане, дрешник; 2. Висок и широк рафт в кухнята; 3. В къщата – вграден шкаф за дрехи с дървен капак.

¹⁶ *Kalina* не се открива в онлайн речниците на TDK (www.tdk.gov.tr/) и на турския етимологичен речник (www.etimolojiturkce.com/), т.е. вероятността да е била възприета и използвана в историята на турския език е минимална, ако съществува въобще. На този фон ясно проличава разминаването в произхода и начина на навлизане в българския език между думи, които са с прабългарско-тюркски произход спрямо османските турски.

РБЕ/РВЕ (1977–) в случая е най-лаконичен: „диал. ниша с дървен капак, в която се нареждат дрехи“. Тук също се посочва възможният двоен път на *мусандра* до България – от арабски или през турски, или през гръцки.

Но и в случаите, когато на Аджароглу може да се даде право, то невинаги е стопроцентово. Такъв изглежда казусът например с българската *пържола*. Всеки у нас би протестираше срещу дори чисто теоретичната възможност тя да излезе турска заемка, тъй като на всеки му звучи от пръв поглед като производна на глагола *пържа*, за който няма съмнение, че не е турски по произход (вж. БЕР/BER 1971–). На евентуалното възражение след размисъл, че пържолите могат и да се пекат, а не само да се пържат, вещите в готварството ще възразят, че все пак обичайно е пърженето им. Аджароглу обаче напук на ГХС/GHS (2002), където тази дума липсва, я включва в своята селекция в обличията *pirjola*, *prajola*. Следва дълго тълкуване на нейното значение, но сюрпризът не идва оттам, тъй като вече сме свикнали с неправдоподобни негови дефиниции и етимологии, а от сверката с РБЕ/РВЕ (1977–), където се посочва, че произходът ѝ е от италианското *brisiola* през тур. *pirzola*. Излиза, че дори и италианска, тази дума е минала през турски. БЕР/BER (1971–) обаче не е толкова праволинеен по въпроса. Той я идентифицира „като заживяла като домашна дума“ в резултат на по-сложна генеалогия. Първоначално заета е била формата **призола** „печено месо; тънък резен месо от рибицата ведно с реброто за печене, пържене“, която е най-близо и до италианския етимон, и до турския посредник. Този облик чрез сближаване с глагола *пържа* води до преосмисленото *пържола*. При този сложен произход и история може ли тя да се оприличи на турска заемка? Отговорът в проценти би бил, че тя е 25% турцизъм и 75% не е турцизъм, а по-обобщено – че тя е 50% заемка и 50% собствена дума (в резултат на преосмислянето). Няма защо да се учудваме на наличието на такива случаи, тъй като те само идват да ни демонстрират доколко преплетена и сложна назад във вековете е историята на езиковите контакти на българския език в балканския му контекст и с оглед на османското наследство.

8.2.7. В заключение – „турцизми“ на всяка цена

Невъзможно е при ограничения обем на предлаганото обсъждане да се разгледат дори само най-представителните случаи на грешки, обърквания и съзнателно въведени заблуждаващи случаи на заемки, идентифицирани като „турцизми“ от Аджароглу, тъй като те са няколко хиляди (както показва изчислението на начина на компилация на словника на речника от негова страна). Целта ни в случая беше да илюстрираме с някои примери с какви типове проблеми се сблъскваме, когато в два езика има сходни думи, които не са резултат на тяхното взаимодействие, но от страна на радетели на дадено културно и езиково влияние е налице силното желание такива да бъдат откривани на всяка цена.

Както констатирахме, основните „ниши“ за контрабандно припознаване на турцизми в българския език се оказват тези, при които имаме думи паралелно възприети и в двата езика от трети, а така също които имат отношение към историята на тюркските езици. Такива са налице в езика на прабългарите; в езика на авари, кумани, печенегите, татари и други номадски племена, с които българският език се оказва в контакт по едно друго време преди османското нашествие на Балканския полуостров, а и след това, но без посредничеството на османския турски. За „турски“ се обявяват най-сетне заемки от руския език, в който те са навлезли в резултат на тюркско-татарско влияние върху него самия.

8.3. *Погрешни и объркани тълкувания на значенията на заемките на български език*

В тази рубрика има много какво да се каже (плюс споменаваното по други линии). Грешките, които Аджароглу допуска в това отношение, се натрупват до неприемливо за каквото и да е речниково издание равнище. При анализите, които предлагаме тук, в няколко случая ще навлезем в по-големи подробности от семантична гледна точка, за да проличи по-добре до какви съдържателни недоразумения водят след себе си предлаганите в обсъжданото издание тълкувания на думите.

На български *хърба* се идентифицира като жаргонна дума и значи „слаботелесен човек“ (Армянов/Армуянов 2001), а в БТР/ВТР (1994) прилагателното *хърбав* се тълкува като „1. диал. щърб, щърбав. 2. диал., жарг. слаб, мършав, хилав, кокалест“. В никой български речник за тази дума не се имплицира турско потекло. Транслитерираното *hirba* при Аджароглу обаче се идентифицира с турското *hirbo*, което значи „същ. жарг. грамада (едър, огромен човек); серсемин (глупак, смахнат)“. Доколко при това положение можем да смятаме турската дума за етимон на българската, остава въпрос наистина с повишена трудност, тъй като за целта ще трябва да постулираме заемане на дума с промяна на значението в негово противоположно или несъотносимо между езика донор и езика приемник. Това е твърде неправдоподобно изглеждаща възможност, тъй като става въпрос за промяна на физическа характеристика на човек от едната в другата крайност. Не че няма подобни превращения на значението при заемане, както са описани от Стаменов/Stamenov (2011), но за тях при всеки констатиран пример трябва да се търси специфична мотивация, а в случая възможността да се лексикализира иронична употреба от „грамада“ към „хилав“ не изглежда никак вероятна. Още по-малко вероятна изглежда трансформация по линията от „смахнат глупак“ към „мършав, кокалест мъж“. За сравнение при думи, с които се загатва подходящо телосложение, физическа мощ и под., като **бабаит**, **пехливанин** или **бабанка**, те се превръщат в пейоративните „уж силен“ или „уж смел“, а не търпят непредсказуеми семантични превращения, например в „хилав“ или „страхлив“.

Едно от живописните недоразумения е свързано с включването на *kanski* в словника на Аджароглу. За целта той е трябвало да направи сверка с БЕР/BER (1971–), за да разбере, че много отдавна значението ѝ, което намираме във фразеологичните изрази *пищя кански* (възпроизведено от него) или *плача кански* „пищя отчаяно, силно“, е от *каня* „вид граблива птица, Neophron repporferus“, а не според народната етимология, която я свързва с турското *kan* „кръв“. С други думи, става въпрос за метафоричен израз, който се основава на сравнението „пищя като птицата каня“, а не хипотетичното „пищя на кръв“, което е безсмислица.

Доколко ялови могат да бъдат опитите да се намери „турска връзка“ за думи в българския език, проличава отново по впечатляващ начин, ако се заемем с *kukla* на Аджароглу. Думата на български е омонимна. БЕР/BER (1971–) изреждат 7 различни омонима за тази звукова форма. В РБЕ/RBE (1977–) се идентифицират 4, като първият от тях е със собствена полисемна структура. Да добавим, че Добрев/Dobrev (2009) дава за турското *kukla* „кукла; кукла на конци; *прен.* марионетка“, че е заета от гръцки, така че *кукла* не е турцизъм не един път, а седемкратно.

Според Аджароглу заемката *keleş* се оказва впечатляващо многозначна, при това с ветрило от значения, които започват от високо положителни до силно отрицателни:

keleş: Keleş. 1. юнак, герой, смел; 2. много красив, снажен; 3. плешив; 4. грозен; 5. непривлекателен (диал.); 6. дребен, нисък (на ръст); 7. непотребен (човек); 8. самонадеян, надут; 9. внимателен, способен.

След справка в Тюркче Съзлюк/Türkçe Sözlük (2009) се оказва, че според Аджароглу споделените между български и турски значения номинално съвсем не са малко – цели пет (първите пет в тълкуването на думата на български език). Не е ясно откъде съставителят е почерпил информация за значенията от 6 до 9 на **келеш** на български. За сравнение привеждаме тълкуването на тази дума в РБЕ/RBE (1977–):

келеш 1. *разг. грубо.* Обикн. за мъж – долен, презрян човек; негодник, никаквик. 2. *разг. презр.* Обикн. в обръщение. Мъж или младеж, който е или изглежда неопитен, негоден за нещо, но е самоуверен, наперен, дързък или своенравен, вироглав. 3. *рядко ирон.* За съобразителен, ловък, оправен младеж. 4. *остар.* Келяв, плешив човек. 5. *остар. диал.* Дребен, нисък човек. От перс. през тур. *keleş*.

Откъде Аджароглу е намерил за възможно да припише в своя речник на **келеш** високо положителните значения 1 и 2 на български, остава непонятно. Такива те са били най-вероятно на персийски при заемането им в турски. В самия турски се реализира двойствената дистрибуция на значенията, прибли-

зително такава, каквато я виждаме в значения 1–5 на тази дума уж на български. Разминаването в крайна сметка се оказва толкова голямо, че Добрев/Dobrev (2009) ги представя като два омонима:

keleş прил., прост. Смел, юначен, храбър; хубав, красив.

keleş прил., прост. Неугледен, непривлекателен; лош, грозен; плешив, лис.

За разлика от значенията на български обаче в двете турски *keleş* има само положителни или само отрицателни значения, но не и амбивалентни, маркирани в РБЕ/РВЕ (1977–) като презрителни или иронични. Така че е повече от очевидно, че **келеш** има своята собствена съдба и начини на осмисляне на българска почва, които не са били по подходящ начин формулирани в речника на Аджароглу. При това положение можем само да си представим какво превратно впечатление за характера на тази дума би могъл да придобие непредвзет турски читател, който се сблъска в реплика на български от рода на „Къде си тръгнал бе, келеш с келеш?“, дори и да разпознае отрицателната маркировка в посока на „лош; грозен; плешив“.

В други случаи грешките се натрупват благодарение на верижен ефект от пренасяне на сведения за дадена дума от речник в речник плюс неподходящи примери. Такъв пример е *kalp*, който е даден като идентичен на турски и на български. Източник за информацията за тази дума – **калп** – става БЕР/BER (1971–), където тя е идентифицирана като диалектна и като словообразуваща основа за такива думи като **калпав** и **калпазанин**. **Калп** в този си облик намира място в ГХС/GHS (2002), където тя е подходящо маркирана като диалектна. Оттам тя най-вероятно е била взета от Аджароглу, който не я маркира по никакъв начин. Той обаче не забравя да включи и стандартното *kalpav*, което липсва неизвестно защо в ГХС, след като е общоупотребимото и до днес. Аджароглу пък не свързва по никакъв начин **калп** с **калпав**, въпреки че и двете се използват във функцията на прилагателни на български език, а единствената разлика между тях е, че първата е неизменяема, докато втората е изменяема според правилата на българската граматика. Като връх на митарствата на тази дума между двата езика се оказва примерът, който Аджароглу привежда за онагледяване на едно от значенията на **калпав** в облика на **калпави пари**, което би трябвало очевидно да значи „фалшиви пари“. Само че нито **калпави пари**, нито **фалшиви пари** изглежда перфектно на български дотолкова, доколкото събирателно именуваните пари не могат да бъдат фалшиви; фалшиви могат да бъдат отделни екземпляри парични знаци или монети. Разбира се, може да се измисли специфичен контекст, в който **фалшиви пари** да изглежда приемливо, като във „Вчера полицията откри камион, пълен с фалшиви пари“, но подобна употреба е зависима от представата, че в случая става въпрос за неброимо количество фалшиви банкноти, струпани на едно място. Всички тези особености се губят между трите речника, с помощта на които се идентифицира наличието на **калп** и **калпав** на български, а Аджаро-

глу, който обикновено не забравя да отпраща към различните форми на една и съща според значението си дума, този път не само че пропуска това, но и ги прави да изглеждат изкуствено различни:

kalp *ap. dial.* 1. Подправен, фалшив (за пари). 2. *метаф.* Лъжлив, на когото не можеш да се довериш, лош (човек).

kalpav *ap.* 1. Вреден, непослушен, лош. 2. Фалшив, неистински; калпави пари.

Както се вижда, копирането на думите и техните тълкувания от речник в речник, след като те са били компилирани с различни функции и целева аудитория, само по себе си се превръща в източник на неразбирателства и грешки, които се мултиплицират непрекъснато и са толкова разпространени, че поставят под съмнение потенциално всяко от лексикалните гнезда в речника на Аджароглу. В конкретния случай началото на неразбирателството се дължи на БЕР/BER (1971–) поради решението им за „опора“ на съответното речниково гнездо да се избере диалектното **калп**, а не общоупотребимото **калпав**. Определящ критерий тук очевидно е бил словообразователният, тъй като **калпав** се извежда от **калп**, а не обратно. Принципът, който е залегнал при формирането на словника на етимологичен речник, обаче не може да бъде приет на *ad hoc* основа в речници с други цели и ориентация, каквито са двата исторически речника на заемките от турски в българския език ГХС/ GHS (2002) и Аджароглу/Asaroğlu (2016).

8.4. Включване в речника на турски (и не само) топоними

За увеличаването на бройката регистрирани в българския език турцизми допринася и неправомерното включване на определена бройка топоними. В някои редки случаи това е оправдано – например **Анадола** и производното от него **анадолски**, но при това в речника не е отбелязано, че то най-вече би трябвало да присъства не толкова поради това, че представлява географско название, колкото поради пейоративното значение, което е придобило при своята употреба в историята на българския език – като синоним на средоточие на османската и ориенталската изостаналост.

В други случаи обаче включването на топоними от рода на *Дамаск*, *Мека*, *Мора* или *Angora* за *Анкара* изглежда неоправдано, а на такива като *Fransa* за *Франция* – дори абсурдно. Връх на недоразуменията в това отношение е включването на *alpi*. За тези, които не са го разпознали по звуковата форма, изписана с латиница с малка буква, става въпрос за топонима *Алпи*, идентифициран като турцизъм заедно с производните от него *алпиец*, *алтийски*, *алпинеум*, *алпинизъм*, *алпинист* и *алпинки*. Ако в случая има „смекчаващо

вината обстоятелство“, то е, че включените производни поне не са изредени самостоятелно на азбучен принцип, за да увеличат още повече количеството регистрирани „турцизми“ в речника.

8.5. Включване на турцизми, породени с оглед на особеностите на българското словообразуване

В някои случаи „побългаряването“ според изискванията на българската граматика е неизбежно, а това например засяга практически без изключение заетите от турски глаголи, които на български започват задължително да се оформят според изискванията на българското словообразуване и словоизменение. И ако на българин му стига т.нар. основна форма на глагола, на евентуалните турски потребители на речника това няма да е достатъчно, доколкото те не се ориентират в правилата на българската граматика. Сам Аджароглу е имал проблеми да ги разграничава по форма, а оттам и по съдържание. Така значението на **кефя се** се тълкува от него като идентично на **кефне ми** (*kefya se / kefne mi*). В много други случаи той просто се е възползвал от потенциала на българското словообразуване, за да мултиплицира бройката турцизми в българския език. Като различни думи са изтълкувани и включени със собствено лексикално гнездо например не само **аба** и **абаджия**, където това е обосновано, но и **абаджийски**, **абен** и **абичка** (*abacıyski, aben, abiçka*). Така вместо два получаваме пет различни „турцизма“ според начина на оформяне на речника.

Налице са доста думи, при които на български език имаме алтернативно използване или на турска по произход, или на българска наставка. Такъв е случаят, при който заедно с *beglikçilik* и неговата алтернатива *beglikçilik* се появява и *beglikçiystvo*. В подобни случаи мултиплицирането от една до три думи не изглежда оправдано, тъй като и трите варианта биха могли да бъдат поставени в едно лексикално гнездо със заглавна дума най-използваното *beglikçilik*. В речника, тъй както са дадени и броени поотделно, трите варианта следват един след друг по вертикала, а не по хоризонтала.

Комбинация от констатираните проблеми ни предлага **еснаф** и неговите производни. Те са регистрирани като 11 различни думи. От една страна, са разграничени *esnaf* и *esnaf(in)*, от друга страна, два пъти са повторени на различни места на една и съща страница *esnafliya*, *esnafştina* и *esnafski* (което няма начин да не обърква подредбата на азбучен принцип), а отделно *esnafştina* е дублирана с *esnafstvo*. На това отгоре тълкуването на *esnafştina* например е „Bak: esnaf, esnafştina“, т.е. *esnafştina* се обяснява с *esnafştina*.

Своеобразно излишество проличава и при разработването на гнездото от думи, които имат за основа **харам** „забранено нещо; незаслужен“. Всички производни думи с техните варианти са репродуцирани според ГХС/GHS (2002), като за разлика от последния не само заглавните думи, но и техните

вариантни диалектни форми са изредени самостоятелно. Единствената „волност“, която Аджароглу си е позволил в случая спрямо ГХС, е включването на *haram-oed*, *haram-oedets* и *haram-oyadstvo*, като сам се е погрижил с помощта на дефис да отдели турската от българската част на тези думи.

Кафе е напълно одомашнена дума, заета някога от арабски през турски. На този фон Аджароглу отново регистрира като отделни думи не само **кафеджия** (с **кафеджийка** към същото гнездо) и **кафене** с алтернатива **кафана** и остарелите **кафе-оджа** и неговия вариант **кафе-оджак**, но и *кафетерия*, което РБЕ/РВЕ (1977–) регистрира като заемка от испански, *кафеварка*, което същият речник не смята за заемка, за да се стигне до **кафеник**, който, слава богу, включва **кафениче** като производна умалителна форма в рамките на същото гнездо. От там нататък поотделно са дадени **кафеджийство** и **кафеджилик**, за да се стигне до скандалната част, в която поотделно са изредени *кафе-машина* и *кафе-мелачка*, а *нес-кафе* е включено към лексикалното гнездо на **кафе**. Макар да е общопризнато, че **кафе** е дошло у нас от османски турски, днес неговият статус по същество е на интернационализъм, тъй като думата е споделена във всички основни европейски езици. При Аджароглу обаче бройката на идентифицираните по този начин турцизми достига до 16, в която влиза и наистина екзотично звучащото *kafe-rengien* за „кафяв“, където вътрешната структура на думата проличава на турски според значението на *renk* за „цвят“, т.е. значението е „с цвят на кафе“.

На този фон не трябва все пак напълно да се пренебрегнат твърде малобройните случаи, когато нашите езикови интуиции, че дадена дума не е турцизъм, а родна дума, се оказват подвеждащи. **Герест**, който ни звучи като възможно „най-български и роден“, е зает от турското *gerез* „хубав, напет, шарен“ (РБЕ/РВЕ 1977–). В случая най-вероятните причини да не осъзнаваме „турското звучене“ идва от това, че думата е относително къса (състои се само от две срички), а така също, че *-ест* изглежда като българска наставка за прилагателни, а *гер-* не значи нищо само по себе си (както между другото и в турски). Както се вижда, и в двете посоки – и от турски към български, и от български към турски – валидна при изследване трябва да е формулата „проверката е най-висшата форма на доверие“ към езиковите факти, а не пре-доверяване на езиковата интуиция.

8.6. Включване на „турцизми“, в които турска е словообразователната наставка

Аджароглу широко се е възползвал от възможността да брой за „турцизми“ и думите, които са образувани с турска словообразователна наставка. По този начин в словника му са се озовали например *çerno-borsaciya*, *gabrovallar*, *hrastalak*, *kupçiya*, *lûbovçiya*, *maystorlık*, *piyelik* и т.н. и т.п.

Не че и в ГХС/GHS (2002) няма проблеми по тази линия, но те са не само редки, но и съставителите посочват произхода на съответната дума:

аванта жарг. Изгода, полза от нещо, което се придобива без усилия или за чужда сметка. ► *avanta* (от итал.).

авантаджия жарг. Човек, който се стреми без труд или за чужда сметка да се облагодетелства; печалбар. ► *avantacı*.

И в двата случая като източник, откъдето е екскерпирано, се посочва Армянов/Armutyanov (2001). **Аванта** обаче е регистрирана в употреба при него от 1930 г. Шансовете при това положение да е заемка през турски са чисто хипотетични, доколкото би могло да се докаже наличието на някоя от двете думи в употреба в турския в десетилетията преди Освобождението, тъй като българският и турският жаргон и по-широко простонародната реч са били в контакт, който да води до заемане, до 1878 г. (за някои части на България до 1912 г.). След това няма доказана дума, която да е влязла в българския език от или през турски. Тоест включването на тези две думи в ГХС/GHS (2002) е най-вероятно грешка. Такива грешки при Аджароглу обаче са многобройни.

Между другото в случая с *аванта* и *авантаджия* Аджароглу не ги брои за две различни думи, а слага втората в лексикалното гнездо на първата (както би трябвало да постъпва във всички случаи). Също така не се поддава на изкушението на следващо място след *avanta* да включи турското *avantaj* като заето в български в облика на *авантаж*, пък дори турският в случая да е изиграл ролята на посредник спрямо френския оригинал. Защо обаче в едни случаи той е бъркал в това отношение, а в други – не, не може да се отгатне.

Още по-впечатляващ е случаят със **зографлък**, маркирана като дума със смесен произход „Bul.-Tür.“, т.е. като българско-турска. Във връзка с нея констатираме необяснима практика по две различни линии. Споменатата дума е възпроизведена и изтълкувана два пъти последователно по следния начин:

zografluk (Rum.-Tür.): İkonograflik, kilise ressamlığı „иконографство, църковна живопис“.

zografluk (Bul.-Tür.): Kilise ressamlığı, ikona ressamlığı „църковна живопис, иконопис“.

Единствената разлика между двете речникови единици, тъй както те са представени в речника, се заключава в това, че *зограф-* в единия случай се идентифицира като гръцка, а в другия – като българска. Защо при това положение и двете са включени в речника на турцизмите в българския език една след друга, остава само да гадаем.

При положение че **-лък**, **-лия** и **-джия** са продуктивни наставки в съвременния български език, особено в разговорния, нищо чудно, че в речника с турцизмите само по тази линия могат да попаднат стотици думи, на които не им е в него мястото. Образцов пример в това отношение е включването на *çerno-borsaciya* в словника на речника. В тази дума единствено суфиксът

-**джия** е с турски произход; *-борса-* е италианска, а *черно-* е българска. На този тип думи, които представляват в определен смисъл огледален образ на турцизмите, е посветен подробният речник на Барболова/Barbolova (2013), който обаче не е намерил място в библиографията към Аджароглу/Asaroglu (2016) най-вероятно поради обстоятелството, че авторът е приключил работата си по него през 2010 г., както това е маркирано в неговия „Увод“.

Не е трудно да се намерят и такива примери, които бихме квалифицирали по-скоро като плод на фантастичен словообразователен анализ. Така *druj-baş*, маркирана с (Bul.-Tür.), се члени на българското *друж-* и турското *-баш*. Подобно разделяне на вътрешната структура на думата е фантастично и не почива на никакви закони на извеждане както на формата, така и на значението на тази дума, но съставителят „открива“ в нея съчетанието от букви *-баш* и решава, че това е турското наречие *baş*. По тази същата логика той би трябвало да идентифицира като българско-турски композити и всички други думи на български, които завършват с това съчетание от букви, като *служ-баш* и *ала-баш* (вж. ОРБЕ/ORBE 2011). По-старият ОРСБЕ/ORSBE (1971) добавя към тях и *делибаш*, която е в действителност единствената легитимна от всички споменати, доколкото и двата компонента, от които тя се състои – *дели-* и *-баш* – са турски по произход, както и съчетанието им (което също невинаги е така – например *гъон* и *сурат* са турски думи, но българското *гъонсурат* не е регистрирано в турски).

Този случай на неправилен анализ на словообразователната структура на думата съвсем не е единствен по рода си. Така думата *milnelik/мълнелик* също намира място в речника на турцизмите. Тук Аджароглу пак съзира наличието на турския суфикс *-lik* и поради тази причина идентифицира думата като българо-турска. Той дори е привел пример за употребата на тази дума от Христо Смирненски „Мълнелика буря иде“, надлежно преведено на турски. Той не е в състояние да разпознае във форманта *-лик* пълнозначна българска дума, която служи за формиране на сложно по своята съдържателна структура прилагателно.

На поредно грубо недоразумение се дължи включването на *moşur* сред турцизмите в българския език. То е дадено в една и съща заглавка, а не отделно, с *moşurluk*, а двете заедно са изтълкувани като българско-турски композит на базата на *-luk*. Така не само турската по произход наставка, но и *мочур* се оказват турцизми.

8.7. Проблеми, свързани с отразяването на многозначните и омонимните отношения в български и турски

Интересен многообразен проблем поставят начините на третиране от страна на Аджароглу на турцизмите в българския език, които се дължат на заемане на различни значения на една и съща дума или на различни думи

(омоними) в езика донор, както и на обстоятелството, че чуждата дума може да съвпадне по своя звуков облик с българска дума. Такива случаи констатираме например при *kabak*, *kanap*, *kandil*, *kırma* или *madem*. ГХС/GHS (2002) са решавали подобни казуси, като са давали различните значения на заетата дума или омонимите в езика донор като турцизми омоними в българския. Така за *kabak* те ни предлагат три различни речникови гнезда:

кабак¹ *същ. диал.* Вид бял гълъб с бяла окраска и малка човка.

кабак² *същ. диал.* Тиква.

кабак³ *диал.* 1. *същ.* Безрого животно. 2. *неизм. прил.* За добитък: с къси крака. 3. *неизм. прил.* За говедо: с прави рога.

При **кабак**³ ГХС възпроизвеждат само отчасти описанието на различни диалектни значения, констатирани в българското езиково землище, тъй както те са дадени в БЕР/BER (1971–), както и самото разграничение на не повече от три омонима.

В турски Добрев/Dobrev (2009) разпознава четири различни омонима:

kabak *същ.* Тиква; сладко от тиква.

kabak *същ.* Вид наргиле; вид гъдулка.

kabak *същ. преч.* Късорого животно.

kabak *прил.* Суров, безкусен; гол, оголен, плешив; износена, изтрита (автомобилна гума).

При взаимната съпоставка на семантичния потенциал на турската дума и на турцизма ясно проличават както съвпаденията, така и разминаванията. Остава те да бъдат по някакъв начин кодирани в речника на турцизмите в българския език за турци. Аджароглу ни предлага следното решение (като репродуцира номиналното разграничение, тъй както то е дадено в ГХС/GHS 2002):

kabak *бот. диал.* Кабак, растение от семейство тикви, с много разновидности (Cucurbita).

kabak *диал.* Кабак, вид гълъб.

kabak *зоол. диал.* Кабак, животно с къси рога; животно без рога. 1. Животно с къси дебели рога; 2. Говедо с прави рога.

Както се вижда, Аджароглу заимства значенията от ГХС, като при това не се придържа стриктно към тях, а по-скоро ги преразказва, и при това ги видоизменя. След като и трите омонима са диалектни, може да се очаква, че е нямало диалект, в който и трите да са налице. Това би обяснило големия размах на семантичните разминавания в тях за българския език независимо от това на какво се дължи омонимията при тази дума в османски турски, а

значението „вид гълъб“ въобще липсва в езика донор (поне в книжовния му вариант). Един от съществените източници на омонимия при турцизмите, тъй както се констатира в сумарен вид по цялото българско землище, се оказва, че се дължи на заемане на различни значения на дадена турска дума и по-нататъшни техни модификации на местна почва.

При **канап** имаме различен по своето естество казус. Да започнем с това, че фонетичната форма *kanap* не е налице в съвременния книжовен турски (Добрев/Dobrev 2009), а това се дължи на обстоятелството, че с нея на български език се предават значенията на няколко турски диалектни и книжовни думи. Първата от тях е *kinnap* (арабска по произход), която заедно със своя диалектен вариант *kindap* значи „тънка връв от коноп или хартия, връвчица“ (ГХС/GHS 2002; в случая те копират дефиницията от РБЕ/RBE 1977–). Вторият омоним на български **канап**² отпраща пак към *kinnap*, но този път с оглед на значението на растението „коноп“, заето у нас от турски диалект (ГХС/GHS 2002). Третият **канап**³ най-сетне е регистриран в РБЕ с жаргонното значение „кръшкач, мързеливец“. Неговата генеалогия също бива изведена в ГХС на диалектна основа от думата *kannapa* „лаком; лакомо, глупаво куче“.

В случая с **канап** Аджароглу се справя по следния начин:

kanap ar. Връв, дебеличко въже.

kanap диал. Растението канабис.

kanap жарг. Ненаситен, лаком (животно или човек); мошеник, мързелив, ленив.

Успехът на Аджароглу и тук се дължи на препредаването на трите омонима според (ГХС/GHS 2002). За отбелязване е, че следвайки ги, той маркира диалектната употреба на **канап**² както в турски, така и в български, нещо, което прави твърде непоследователно в различни случаи.

При *kirma* констатираме следните особености. В съвременния турски книжовен език тя е дума с впечатляващ семантичен потенциал, който Добрев/Dobrev (2009) представя с помощта на пет омонима (които според възприетата от него конвенция той не маркира с надредни номера):

kirma същ. Чупене, счупване.

kirma същ. Плисе, баста; булгур; гънка, чупка, дипло.

kirma същ. Кръстоска, смесена порода, мелез.

kirma същ. Трошено (зърно).

kirma прил. Сгъваем, чупещ се; *прен.* Накърнен, примесен.

За **кърма** ГХС/GHS (2002) разграничават три заети по различни линии омонима:

кърма¹ *остар.* Вид стар черногорски пищов, който се прегъва при пълнене.

кърма² *диал.* Мрежа за риба.

кърма³ *проф. жарг.* 1. Ръб на дреха, направен чрез гладене с нагорещена ютия. 2. Вид украса на ръба на рокля или сукман.

Първото значение е според РБЕ/РВЕ (1977–), а второто и третото – според БЕР/BER (1971–), което експлицитно се посочва в ГХС.

На този фон разминаването с констатираните в българския език значения на словоформата *кърма* е впечатляващо:

кърма¹ 1. Майчиното мляко, с което се храни новороденото дете. 2. Храна за добитък от смесени трици, стрити семена и надробени растения; ярма, фураж, кърмилка, кърмило. 3. *прен.* със съгл. опред. Нещо, което спомага за развитието на някого или нещо в определена област, насока; храна.

кърма² *ж. мор.* 1. Задната част на кораб или лодка, противоположна на носа, на която обикн. се намират уредите за управление. 2. *остар.* Кормило на кораб или на лодка; кърмило².

кърма³ *остар.* Вид стар черногорски пищов, който се прегъва при пълнене. *Емнаха се въз мене троицата..., а мюфтията седи на чардака, па гледа сеир. Извадих черногорския – кърмата: „Слизай, мюфти Али, че сега ти изгасих борницата!“* Тогава чак омекна. Н. Хайтов, ПП, 99 (РБЕ/РВЕ 1977–).

Само **кърма**³ се отбелязва като заемка от турски в свое остаряло значение, което го няма в съвременни речници на турския език. При това положение за турския читател ще остане неясно без специално маркиране от страна на Аджароглу дали турцизмът в това си значение е бил налице някога в самия турски, или думата го е придобила, след като е навлязла у нас. Етимологията на първите две от своя страна няма нищо общо с турския, както проличава от тълкуванията в БЕР/BER (1971–), като в последния речник се въвеждат още омоними на **кърма** (плюс описаните в РБЕ) в облика на:

кърма³ Мрежа за риба (Смилянски район). Заето от косв. падеж *kırmağı* на тур. *karmak*.

кърма⁴ *шиваишки проф. говор* Ръб на дреха, направен чрез гладене с нагорещена ютия; вид украса на ръба на рокля или сукман (Кръстина, Айтоско). От тур. диал. *kırma* „гънка“.

Аджароглу от своя страна ни предлага следните разграничения и тълкувания, що се отнася до думата **кърма**, но без да маркира по какъвто и да е начин, че са налице български по произход омоними, което може в определени случаи твърде да затрудни преводачи от български на турски. Нещо повече,

той не само че не ги разграничава, но и интегрира в описанията си тези, които не са турски заемки (тълкуванията са преведени заедно с грешките):

kirma Украса на дреха, получена от сгъване на плата.

kirma Вид черногорски пищов или пушка, който се прегъва през средата при пълнене.

kirma диал. Karmıǵı; karmıktan (без обяснение); 3. ед.ч. Рибарско езерце [букв. локва, гьолче], образувано при устието на река.

kirma 1. Натрошени или стрити зърнени растения, използвани за храна на животните; 2. Майчино мляко; 3. Кормило (рул) на кораб или лодка.

И с невъоръжено око веднага проличава какъв по размах хаос е сътворил Аджароглу при тълкуването на *kirma*, включително с обяснението му като „локва, гьолче“. Той копира изцяло ГХС/GHS (2002), но не спира дотук, без въобще да си зададе въпроса а защо тези, от които копира, не са го направили, не са включили като турцизми цялата поредица от производни думи, които стъпват на *кърмя* и *кърма* в българския език (срв. РБЕ/РВЕ 1977–)! Можем само да си представим какво объркване ще настъпи в главата на турския читател, когато се огледа и установи с какъв размах на значения функционира „турцизмът“ *kirma* в езика и културата ни, след като думата се употребява за старовремски пищов, за кърма на родилка и за акта на кърмене, за фураж за добитък, за задна част на лодка и още, и още. Кое ли в такъв случай би могло да бъде подходящото значение за случая, който в момента го занимава?

Куриозен случай на смесване между турски и български ни предлагат близко звучащите турски *maden* и *madem*. Добрев/Dobrev (2009) приписва на *madem* функцията на съюз „тъй като, понеже, щом като“, а за *maden* той дава две твърде различни значения, разграничени от него като омоними в две различни лексикални гнезда – на „същ. минерал, руда; рудник, мина; хим. метал“ и на „същ. жарг. прах (наркотик, хероин)“. За български ГХС/GHS (2002) вплита към тях и **мадан**, което не може да се удостовери в тази си форма в турски:

мадам = **мадем**¹.

мадемки = **мадем**¹.

мадан *остар.* 1. Пещ за топене на желязна руда. 2. Карано на вода съоръжение за очукване на желязо; самоков.

маданджия *диал.* Собственик или работник в мадан.

мадем¹ *съюз* Щом, щом като.

мадем² *неизм. прил.* Метален.

мадем³ = **мадан**.

мадем, **мадем**⁴ = маден.

мадемджия = **маданджия**.

маден *остар. рядко* Руда.

маденджия = **маданджия**.

От тази сложна плетеница от взаимно препращащи една към друга думи и значения Аджароглу извлича всички варианти и ги предлага като отделни думи. При това си позволява например да приведе *madanciya* както като производна форма на *madan* в съответното лексикално гнездо, така и веднага след това като отделна дума с отпратка обратно към *madan*. Резултатът не може да бъде при това положение друг освен пълно объркване:

madan ар. геол. ост. *maden*; 1. Специална пещ за добиване на желязо от руда;
2. Специална воденица за изковаване на желязо; *madanciya* – *madenci*, собственик или работник в маден.

madanciya вж. *Madan*.

maddam вж. *Madem*.

madem ар. диал. *Madem, madem ki, madam*; нали, щом като, тъй като – свързва две изречения, за да изрази причина.

madem вж. *Madan*.

madem вж. *Maden*.

mademciya вж. *Madan, madanciya*.

maden ар. Минерал, руда, скъпоценен камък.¹⁷

madenciya вж. *Madan, madanciya*.

И при тълкуването на *kandil* регистрираме порочен кръг от грешки. Аджароглу обърква в случая *кандило* и **кандил**, като всяка от тези думи е според РБЕ/РВЕ (1977–) с повече от едно значение у нас:

кандѝл¹ остар. диал. Кандило. От араб. през тур. *kandil*.

кандѝл² диал. Цвете кандилка.

кандѝл³ диал. Вид тестено изделие; милинка.

кандѝл⁴ диал. Съд за вино. ◇ <кѝор> **кандил пиян**. диал. Мъртво пиян.

кандѝло 1. Малък съд с олио, зехтин или лой и фитил, който се поставя да свети пред икона, в иконостас, на гроб и под. 2. Този съд, използван за осветление; газениче. ◇ **Из кандило ни пои**. диал. За стиснат домакин – употребява се, когато гостите изпиват чашите си, а домакинът не налива повече. **Като прилеп кандило търся**. диал. ирон. Никак не търся. – От лат. *candela* ‘свещ’ през гр. *κανδήλα*.

Както се вижда от обсъждането в БЕР/BER (1971–), става въпрос за една и съща дума, която е навлязла в различни облици в българския език по различно време. Смесването между тях проличава най-добре при съотнасянето на *кандило* с **кандѝл**¹. При това разглежданото смесване е по линията на упот-

¹⁷ Аджароглу пише *cevher*, без да уточни по някакъв начин в кое значение го употребява: „1. скъпоценен камък 2. вещество; същност“. В този контекст е възможно по принцип и „вещество“.

реба в религиозен ритуал в християнството „светилник пред икона в църква“ и в исляма, където имаме за *kandilci* „*осмап.* кандилар (в джамия)“ и дори специален религиозен празник *Kandil Gecesi* „Нощта на Кандилата (годишнина от рождението на пророка Мохамед)“ (Добрев/Dobrev 2009).

Останалите значения на **кандил** са заемки от турски, включително това на производния глагол **кандилкам се**, която дума липсва в ГХС/GHS (2002) и оттам и при Аджароглу. В замяна нашият съставител препраща от *kandilo* към **kandil**, като затваря порочен кръг и обърква по този начин цялата структура на значенията и връзките между тях. По този начин излиза, че между **кьор кандил** *пиян* и *като прилеп кандило търся* би трябвало да има някаква връзка на семантична основа. Възможна контаминация на съдържателна основа би могло евентуално да бъде *kandilli* „с кандило, който има кандило; *жарг.* кьоркютюк *пиян*“ (Добрев/Dobrev 2009) и оттам към инструмента за достигане до това психическо състояние във вид на **кандил**⁴ „*диал.* съд за вино“ (но това е само хипотетична реконструкция). В края на анализа да споменем, че *kandil* най-вероятно е било възприето в арабски от латински през средногръцки, но това вече е проблем, с който следва да се заемат етимолозите от арабските страни.

Според Аджароглу също се оказва, че двата омонима на български – **хан** „странноприемница“ и *хан* „владетел, монарх у тюркските и монголските народи“, са турцизми, а това е вярно за първата (персийска дума, минала през турски), но не и за втората, която еднозначно е от татарско-тюркско-монголски произход (според различни етимологии; вж. Фасмер/Fasmer 1986).

В турски *abdal* и *aptal* са две различни думи, но на български покрай произносителната норма да се обеззвучават съгласни, включително на сричкови граници (както това е при турцизмите, чийто морфемен строеж е непрозрачен за носителя на българския език), се получава така, че двете думи се смесват, т.е. и **абдал** и **аптал** започват да се идентифицират като варианти на един и същ турцизъм, а именно „глупак, смахнат, наивник“ (думата е възприета в турски от арабски). При това като предпочитан от двата варианта се оказва в историческа перспектива **абдал**, който на турски значи „дервиш; *преп.* дрипав, опърпан човек“. Аджароглу е регистрирал българското *abdal* като съответстващо на турските *abdal* и *aptal*, което не е вярно (но не е регистрирал като възможни варианти от българска страна наличните **аптал** и **хаптал**, тъй като тях ги няма в ГХС/GHS 2002). При това положение турският потребител е принуден да се сблъска с наглед необяснимото приписване на *abdal* на значението, което би било подходящо за *aptal*.

Kapso е въведена от Аджароглу, тъй както той я намира в ГХС/GHS (2002), където тя е изтъкувана като „*диал.* решето“, а турският етимон е *kapsa* „*dial.* basket; collander“. Като източник за **капсо** на български е посочен БЕР/BER (1971–), където тя се тълкува като диалектна (Плевен) и значеща „пробито решето“, а за неин етимон е посочено турското диалектно *kapsa*

„вид решето с едри дупки“. Без да се усетим, междувременно се оказваме в порочния кръг между заетото **капсо**, турския му етимон и омонимната българска *капса*, *капсула*, *капсул* „възпламенител на заряд; метално пръстенче за промушване на връзките за обувки“ (БЕР/BER 1971–), чиято етимология се извежда от латински. Ако беше сравнил тълкуванията в цитираните речници, Аджароглу би установил посоченото от нас, но той се е задоволил да възпроизведе това, което е открил в ГХС. От самия му начин на тълкуване се вижда, че *капсо* е непонятно за съвременния турчин на турски, тъй като се обяснява с не по-малко от 5 последователно изредени синонима: *kalbur* „едро решето, дърмон“, *elek* „сито“, *çalkar* „(нар. говори) сито с едри дупки“, *süzgeç* „цедка“, *sele* „плитка кошница“. За да се избегнат подобни случаи на евентуално погрешно припознаване, които съвсем не са изключение, съставителят на подобен речник би трябвало да представи историята на съответните думи и в двата езика.

Думата *mezdra* също предлага подходящ случай да обсъдим проблема с омонимията при тълкуването на турцизмите. Аджароглу копира дословно статията за нея от ГХС. Но при копирането той пропуска наглед маловажен детайл – значението на ударението при произнасянето на тази дума. **Мездра-та**, за която става въпрос, е с ударение на втората си сричка, т.е. се произнася **мездра̀**, а не *мездра*. Последната не е турцизъм и значи „*диал.* 1. тлъстина от овца или говедо, от която се топи лой. 2. мас. 3. сланина“ (РБЕ/RBE 1977–), докато първата е с четири значения по съвсем различна линия и с арабски произход „*диал.* 1. межда, синур. 2. плодородна нива. 3. слаба, неплодородна земя. 4. *остар.* единица земя за обработване, мяра“ (ГХС/GHS 2002; в този речник отправат като източник към РБЕ/RBE 1977–, но там четвъртото значение липсва). Представете си сега, че турчин пътува във влака, стига до гара Мездра и поглежда в речника не е ли тя турцизъм. Тъй като тя се оказва налице, той ще бъде склонен да приеме, че името на гарата и на града са по някакъв начин свързани с османското наследство.

Всеки от приведените по-горе примери има своята специфика и анализът им разкрива различни страни на феноменологията на възможните грешки и обърквания при представяне на връзката между звуковия облик на турцизмите и техните значения в български и турски. Това, което подклажда интереса ни, е до какво води императивът да се изтълкуват турцизми на турски език. Той принуждава изследователя да се сблъска по уникален начин с проблема за междуезиковата омонимия в нейните две възможни посоки с оглед възможностите за разминаване между идентична или близка звукова форма и семантичния потенциал, който се свързва с нея в двата съпоставяни езика. Невъзможно е тук да направим по-подробен преглед в това отношение, така че приведохме примери, с които илюстрирахме характера на проблематиката, с която и изследователят, и носителят на турски като роден биха се сблъскали в подобни случаи.

9. На кого и за какво би могъл да послужи речникът на Аджароглу?

При този начин на селекция и компилация на речника основният му принос е по линия, отбелязана от нас по друг повод (вж. Стаменов/Stamenov 2011, 97). Там се цитира коментар на участник в блог с име Онур от Измир през април 2010 г., който споделя следното (преводът е буквален, т.е. без редактиране на възможни несъответствия, например между „рецензия“ и „статия“):

Виктор Фридман пише рецензия на книга, озаглавена *Речник на турцизмите в българския език* от Алф Гранес. В статията той казва, че този речник съдържа около 8000 лексикални единици, които отразяват турското влияние върху българския език. Фридман също така сравнява този речник с друг, който отразява влиянието на турския език върху сръбския, написан от сръбския автор Шкалич. Той пише, че там има почти 10 000 лексикални единици, които отразяват турското влияние върху сръбски език!!!

(www.macedoniantruth.org/forum/showthread.php?p=74872; 17.01.2017; превод от английски М. С.)

Шкалич (Škaljić 1966), който е босненски мюсюлманин, се оказва сърбин; 8500 заемки в сърбохърватски (днес четири различни езика – сръбски, хърватски, черногорски и босненски) стават 10 000 в сръбски и т.н. Ще кажете, какви ли не идеи може да се намерят днес в интернет. Между другото дискусиата на английски в този форум на тема „Македонската истина“ (*sic*) се различава по благоприятен начин от тона на обсъжданията в други националистически блогове и чат-руми. Тук ориентацията (поне в дадения случай) е да се борави с факти и доказателства, почерпани от научни трудове. Така че, ако има потенциал за манипулация, тя е поне отчасти налице в цитираните първоизточници, тъй като в тях не се споменава „малък“ детайл – за какъв период от историята на българския език става въпрос, когато се посочват тези 7427 заемки (ако закръглим, 7500, а оттам, за да се помнят по-лесно, стават 8000), и колко от тях са все още в употреба въобще днес. За това не можем да обвиняваме Онур. На него му се иска да покаже колко важна не само е била, но и продължава да бъде и до ден днешен като сфера на влияние турската култура като наследник на имперската османска. Той търси в интернет, чете, намира като че ли потвърждение и прави изводи въз основа на това, което е писал Фридман, а Фридман се базира на недостъпния в интернет ГХС/GHS (2002). Ще кажете, че Онур ги е чел, както му се е искало на него самия. Не е точно така. Нито Фридман/Friedman (2003b), нито Гранес/Grannes (1996) никъде не обясняват в своите публикации какво би трябвало да значи, че около четири пети от регистрираните по което и да е време през последните 150

години в историята на българския език турцизми към днешна дата са архаични, исторически, остарели диалектни, остарели разговорни или остарели жаргонни, а от останалите около 1500, все още разпознавани от българите над 50 години, повече от една трета са пейоративни или амбивалентни по своя характер и начини на употреба и присъстват най-вече в разговорния и простонародния български, както и в жаргона.

Публикацията на Аджароглу/Asaroglu (2016) в този контекст ще има един-единствен еднозначен ефект и той няма да бъде на лексикологическа и/или лексикографска основа – тя ще налее вода във воденицата на онези, които се опитват по всякакъв начин да преувеличат и преиначат мястото и значението на османската турска култура в българската в миналото и оттам и до днес. Тази ориентация е възприета безрезервно от издателите на речник като академично издание – Тракийския университет в Одрин. Те са се погрижили от своя страна да сложат още на титулната страница своето главно послание към турските си читатели – 15 000 турски думи са документирани в предлагания речник на турцизмите в българския език. Останалите подробности – **боллукът**¹⁸ от груби грешки във всички възможни направления и разнообразните неправомерни машинации с няколко хиляди думи с цел увеличаване на бройката на регистрираните „турцизми“ – остават в сянката на тази представа. Онур и онези, които мислят и имат интереси като неговите и които представляват същинската целева група на това издание, са останали доволни от неговата поява и нямат причина повече да се задълбочават какво могат да намерят вътре в самия речник.

10. Заключение

Съставителят на рецензирания речник М. Тюркер Аджароглу не е професионален лексикограф и не бихме правили по-подробен анализ на неговия труд в специализирано лингвистично издание, ако не бяха налице следните три основни причини. На първо място, това е неговата ориентация на всяка цена да търси и да намира турцизми в българския език, при което той демонстрира забележително постоянство през годините. На второ място, впечатляващо е, че тази негова инициатива е била подкрепена и оторизирана 6 години след завършването на труда от академична институция, каквото е Тракийският университет в Одрин. И трето, но не на последно място, възможността по този повод да се направи анализ какво може неправомерно да бъде приписано на турцизмите в българския език от желаещите да възвеличат на всяка цена тяхната роля в историята на българския език и оттам на българската култура.

¹⁸ **Боллук** е остаряла дума със значение „разг. изобилие“ (Илчев/Ilchev 1974). Нейни диалектни варианти са **болук**, както и **болулук** и **булулук** (Провадийско), от които Аджароглу регистрира само първия, следвайки ГХС.

Обсъжданият речник е на практика неизползваем по предназначение, тъй като където и да го отворим, се сблъскваме отново и отново с погрешни, скандални и/или фантастични случаи. Например на никого досега не е хрумвало да идентифицира като турцизъм научната дисциплина *балканистика*, която се занимава с историята, икономиката, общественото устройство, езиците и т.н. на балканските народи. Но Аджароглу явно намира логика в това, че тя е породена, стъпвайки на **балкан** или **Балкан**, които са турцизми на базата на значенията им, съответно „планина“ и „Стара планина“. Но ако сметнем, че *балканистика* има за семантичен „пиедестал“ (срв. Харвег/Harweg 1992) посочения турцизъм, би трябвало да направим извода, че тя се занимава с планините въобще и/или по-специално със Стара планина? Степента на наситеност с невярна, неточна и подвеждаща информация в речника е на такова равнище, че прави рискова всяка негова употреба без задължителна допълнителна верификация, което на практика обезсмисля неговото ползване не само от преводачи от български на турски, каквато е експлицитно декларираната от съставителя в края на неговия предговор целева група на публикацията, но и за всякакви други цели.

Литература

- Армянов 2001:** Армянов, Г. *Речник на българския жаргон*. София: Фигура, 2001.
- Барболова 2013:** Барболова, З. *Речник на турско-българските хибридни съществителни имена*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013.
- БЕР 1971-:** *Български етимологичен речник*. Под ред. на Вл. Георгиев и др. София: Издателство на БАН, 1971-.
- Бояджиев 1971:** Бояджиев, Т. Речник на говора на с. Съчанли, Гюмюржинско. – *Българска диалектология. Проучвания и материали*, 1971, 5, 223–243.
- БТР 1994:** *Български тълковен речник*. Под ред. на Л. Андрейчин. 4. изд., допълнено от Д. Попов. София: Наука и изкуство, 1994.
- Добрев 2009:** Добрев, И. (съст.). *Академичен турско-български речник*. София: Рива, 2009.
- Добрева 2008:** Добрева, А. *Иранизми в българския език*. София: Издателство на Академията на МВР, 2008.
- Дурак и др. 2008:** *Малък учебен речник на сходните думи в турски и български език*. Съст. Б. Дурак и др. Предг. Й. Захариева, В. Г. Райнов. София: Авангард Прима, 2008.
- Илчев 1974:** Илчев, Ст. *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. София: Издателство на БАН, 1974.
- Калдиева-Захариева 2007:** Калдиева-Захариева, Ст. *Румънско-български речник. Общи и подобни думи*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2007.
- Костова 2016:** Костова, Н. Глаголни неологизми от компютърната област. – *Български език*, 2016, 63, 2, 57–67.
- Милев и др. 2000:** Милев, Ал. и др. *Речник на чуждите думи в българския език*. 5. изд., допълнено и основно прераб. от чл.-кор. Емилия Пернишка. София: Наука и изкуство, 2000.

- Мирчев 1952:** Мирчев, К. 1952. За съдбата на турцизмите в българския език. – *Известия на Института за български език*, 1952, 2, 117–127.
- РБЕ 1977-:** *Речник на българския език*. Т. 1–15. София: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“; ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/.
- Стаменов 2011:** Стаменов, М. *Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура*. София: Изток-Запад, 2011.
- Стоянов 1977:** Стоянов, З. *Записки по българските въстания*. [Разказ на очевидци. 1870–1876. Т. 1–3]. София: Български писател, 1977 (1884, 1887, 1892).
- Умленски и др. 2005:** Умленски, В., Вл. Шкодров, А. Запрянова. *Времето и календарният проблем*. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 2005.
- Фасмер 1986:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1–4. Москва: Прогресс, 1986.
- Цонев 1934:** Цонев, Б. *История на българский език*. Т. 2–3 (Университетска библиотека № 134). София: Придворна печатница, 1934.

References

- Acaroğlu 2016:** Acaroğlu, M. *Türker. Türkçeden Bulgarcaya geçen Kelimeler Sözlüğü*. Edirne: Trakya Üniversitesi, 2016.
- Armyanov 2001:** Armyanov, G. *Rechnik na balgarskiya zhargon* [Dictionary of the Bulgarian Slang]. Sofia: Figura, 2001.
- Barbolova 2013:** Barbolova, Z. *Rechnik na tursko-balgarskite hibridni sashtestvitelni imena* [Dictionary of Turkish-Bulgarian Hybrid Nouns]. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 2013.
- BER 1971-:** *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian Etymological Dictionary]. Ed. by Vl. Georgiev et al. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1971–.
- Boretzky 1970:** Boretzky, N. *Der Türkische Einfluss auf das Albanische*. Bd. 2. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1970.
- Boyadzhiev 1971:** Boyadzhiev, T. *Rechnik na govora na s. Sachanli, Gumurzhinsko* [Dictionary of the dialect of Sachanli village, Gyumyurzhinsko]. – *Balgarska dialektologia. Prouchvaniya i materialy*, 1971, 5, 223–243.
- Brendemoen 1990:** Brendemoen, B. The Turkish language reform and language policy in Turkey. – In: Hazai, G. (Hg.). *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft. Teil 1*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1990, 454–493.
- BTR 1994:** *Balgarski talkoven rechnik* [Bulgarian Monolingual Dictionary]. Ed. by L. Andreychin. Sofia: Nauka i izkustvo, 1994.
- Büyük Türkçe Sözlük 2011:** Türk Dil Kurumu. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011; www.tdk.gov.tr/.
- Devellioğlu 2013:** Devellioğlu, F. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat. 30. Baskı*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2013.
- Dizdari 2005:** Dizdari, T. *Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe: rreth 4500 fjalë me prejardhje nga gjuhët turke, arabe dhe perse* [Dictionary of Orientalisms within the Albanian Language]. Tirana: Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, 2005.
- Dobrev 2009:** Dobrev, I. (ed.). *Akademichen tursko-balgarski rechnik* [Academic Turkish-Bulgarian Dictionary]. Sofia: Riva, 2009.
- Dobrev 2008:** Dobrev, A. *Iranizmi v balgarskiya ezik* [Iranian Loans in the Bulgarian Language]. Sofia: Izdatelstvo na Akademiyata na MVR, 2008.

- Durak et al. 2008:** *Türkçe ve Bulgarca'da ortak kelimeler küçük çaplı eğitim sözlüğü*. Ed. by B. Durak et al. Onsoz Y. Zaharieva, V. Raynov. Tercume eden S. Kondal. Sofia: Avangard Prima, 2008.
- Fasmer 1986:** Fasmer, M. *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka* [Etymological Dictionary of the Russian Language]. Vols. 1–4. Moscow: Progress, 1986.
- Friedman 2003a:** Friedman, V. Review of Grannes, A., K. R. Hauge, H. Süleymanoğlu A Dictionary of Turkisms in Bulgarian. – *Turkic Languages*, 2003, 7, 1, 146–148.
- Friedman 2003b:** Friedman, V. *Turkish in Macedonia and Beyond: Studies in contact, typology and other phenomena in the Balkans and the Caucasus*. Wiesbaden: Verlag Otto Harrassowitz, 2003.
- GHS 2002:** Grannes, A., K. R. Hauge, H. Süleymanoğlu. *A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo: Novus Press, 2002.
- Grannes 1996:** Grannes, A. Bulgare боклук. Turcismes du type: base turque (*ou passée par le turc en bulgare*) + suffixe turc -лик, -лък, -люк, -лук (< -lx⁴k) en bulgare. – In: *Turco-Bulgarica. Articles in English and French concerning Turkish influence on Bulgarian* (Turcologica 30). Wiesbaden: Verlag Otto Harrassowitz, 1996, 159–209.
- Harweg 1992:** Harweg, R. Are there, from a semantic point of view, proper names based on mass-names? – In: *Current Advances in Semantic Theory*. Ed. by M. Stamenov. Amsterdam: John Benjamins, 1992, 445–454.
- Ilchev 1974:** Ilchev, St. *Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek* [Dictionary of Rare, Obsolete and Dialectal Words in Our 19th and 20th Century Literature]. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1974.
- Kaldieva-Zaharieva 2007:** Kaldieva-Zaharieva, St. *Rumansko-balgarski rechnik. Obshti i podobni dumi* [Romanian-Bulgarian Dictionary. Shared and Similar Words]. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 2007.
- Kazazis 1972:** Kazazis, K. The status of Turkisms in the present-day Balkan languages. – In: *Aspects of the Balkans: Continuity and Change. Contributions to the International Balkan Conference held at UCLA, October 23–28, 1969*. Ed. by H. Birnbaum, S. Vryonis. The Hague & Paris: Mouton, 1972, 87–116.
- Kiel 1985:** Kiel, M. *Art and Society in Bulgaria in the Turkish Period*. Assen/Maastricht: Van Gorkum, 1985.
- Kostova 2016:** Kostova, N. Glagolni neologizmi v komputarnata oblast [Verbal neologisms in the field of computers]. – *Balgarski ezik*, 2016, 63, 2, 57–67.
- Lewis 2002:** Lewis, G. *The Turkish Language Reform: A catastrophic success*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Mackridge 2014:** Mackridge, P. Greeks' attitudes to Turkish features in their language. – In: *When Greeks and Turks Meet: Interdisciplinary perspectives on the relationship since 1923*. Ed. by Vally Lytra. Farnham, Surrey: Ashgate Publishing, 2014, 163–184.
- Milev et al. 2000:** Milev, Al. et al. *Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik* [Dictionary of Loanwords in Bulgarian]. Sofia: Nauka i izkustvo, 2000.
- Mirchev 1952:** Mirchev, K. Za sadbata na turtsizmite v balgarskiya ezik [About the fate of Turkish loans in the Bulgarian language]. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, 1952, 2, 117–127.
- Miklosich 1884–1890:** Miklosich, F. Die Türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch). – *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 1884, 34, 105–192; Nachtrag: 1888, 37, 1–88; 1890, 38, 1–194.
- RBE 1977–:** *Rechnik na balgarskiya ezik* [Dictionary of the Bulgarian Language]. Vols. 1–15. Sofia: Institut za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”; ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/.

- Redhouse 2011:** Redhouse, J. W. *Redhouse Büyük Elsözlüğü, English-Turkish/Turkish-English*. 32. Baskı. İstanbul: SEV Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Ticaret A.Ş., 2011.
- Rudin, Eminov 1990:** Rudin, C., A. Eminov. Bulgarian Turkish: The linguistic effects of recent nationality policy. – *Anthropological Linguistics*, 1990, 32, 1–2, 149–162.
- Rudin, Eminov 1993:** Rudin, C., A. Eminov. Bulgarian nationalism and Turkish language in Bulgaria. – In: *Language Contact – Language Conflict*. Ed. by E. Fraenkel, C. Kramer. New York: Peter Lang, 1993, 43–71.
- Sandfeld 1930:** Sandfeld, K. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris: Honoré Champion, 1930.
- Stamenov 2011:** Stamenov, M. *Sadbata na turtsizmite v balgarskiya ezik i v balgarskata kultura* [The Fate of Turkish Loan Words in the Bulgarian Language and Culture]. Sofia: Iztok-Zapad, 2011.
- Stoyanov 1977:** Stoyanov, Z. *Zapiski po balgarskite vastaniya* [Journal of the Bulgarian Uprisings]. Sofia: Balgarski pisatel, 1977 (1884, 1887, 1892).
- Suciu 2010:** Suciu, E. *Influența turcă asupra limbii române*. I: *Studiu monografic*, 2009; II: *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, 2010. București: Editura Academiei Române, 2009–2010.
- Škaljić 1966:** Škaljić, A. *Turcismi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966.
- Türkçe Sözlük 2009:** *Türkçe Sözlük*. 10. Baskıdan Yapılan Tıpkıbasım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Umlenski et al. 2005:** Umlenski, V., VI. Shkodrov, D. Zapryanova. *Vremeto i kalendarniyat problem* [Time and the Calendar Problem]. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 2005.
- Tsonev 1934:** Tsonev, B. *Istoriya na balgarskiya ezik* [History of the Bulgarian Language]. Vol. 2–3. Sofia: Pridvorna pechatnitsa, 1934.
- Xhanari et al. 2014:** Xhanari (Latifi), L., H. Grillo, and S. Kadiu. Characteristics of common turkisms in Albanian-Greek dictionary in folk collection “Bëleta shqypëtare” of Thimi Mitko. – *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2014, 5, 3, 627–632.
- Xhanari, Satka 2014:** Xhanari (Latifi), L., K. Satka (Shegani). “Balkan Turkisms” and their lexical and grammatical features. – *Palaver*, 2014, 3, 2, 175–196. DOI 10.1285/i22804250v3i2p175.